

Noterat·7

SVENSKT VISARKIV

Noterat • 7

Svenskt visarkiv
Stockholm

Noterat · 7 kan beställas från
Svenskt visarkiv
Norrtullsgatan 6
S-113 29 Stockholm
tel: 08/34 09 35 fax: 08/31 47 56
e-post: svenskt.visarkiv@visarkiv.se

Svenskt visarkiv är en enhet inom den statliga myndigheten
Språk- och folkminnesinstitutet (SOFI)

Illustrationerna på omslaget är hämtade ur en serie skillingtryck med texter ur Fredmans epistlar, utgivna år 1825 av Elmén och Granbergs Tryckeri i Stockholm. George Stephens' samling, Växjö landsbibliotek, nr 335 (bilden på framsidan) och 333 (ex. även i KB, sign. F Bellman h2 resp. b2).

Redaktion : Eva Danielson, Sven-Bertil Jansson, Margareta Jersild,
Jens Lindgren, Björn Nordén och Märta Ramsten.

© Svenskt visarkiv och författarna 1999
Layout: Björn Nordén

ISSN 1400-7339
Narva-Tryckeriet
Stockholm 1999

Detta nummer av Noterat tillägnas

Sven H. Salén

på 60-årsdagen
den 2 juni 1999

Innehåll

<i>Eva Danielson: Ja må han leva</i>	7
<i>Sven-Bertil Jansson: Radiolyssnarnas visor</i>	19
<i>Margareta Jersild: Hurra min båg, hurra! Några medeltidsballader som gått till sjöss</i>	43
<i>Bengt R. Jonsson: Lustige bröder, nu luller tilsamman! En dryckesvisa av Lucidor?</i>	59
<i>Jens Lindgren/Bengt Wittström: Jazz Around the World. Bengan Wittström berättar om en jordenruntkryssning med Charlie Normans orkester</i>	63
<i>Christina Mattsson: Lille Bror Söderlundh och visans renässans ..</i>	73
<i>Märta Ramsten: Ulf Peder Olrog på fältet</i>	87
<i>Litet vis- och låtlexikon:</i>	
Det var en ung sjöman från Dalarna han kom	97
Herr Peders sjöresa	98
Näckens polska	100
Som stjärnor små – Som stjärnan uppå himmelen	103
Titanics undergång	104

Författarnotiser

Bengt R. Jonsson, Solna, professor och 1954–1995 chef för Svenskt visarkiv.

Christina Mattsson, Stockholm, folklorist och radiomedarbetare, tidigare P2-chef och konserthuschef vid Sveriges radio.

Eva Danielson, Sven-Bertil Jansson, Margareta Jersild, Jens Lindgren och *Märta Ramsten* är alla verksamma vid Svenskt visarkiv.

Ja må han leva

Eva Danielson

Inget födelsedagsbarn i Sverige kan undgå visan "Ja må han/hon leva". Den är definitivt en av våra mest kända visor över huvud taget. Känd i varje fall i den meningen att alla kan den, men betydligt mindre känd till sin historia. Den är dessutom mycket sällan förekommande i tryckta visböcker – just därför att den är så känd. Bristen på belägg, inte bara i visböcker utan också i uppteckningar, gör det extra svårt att komma åt visans ålder, spridning och historia. Detta är ett försök att sammanfatta vad vi vet idag.

Som alla visor består "Ja må han leva" av en text och en melodi. I det här fallet kan melodin spåras betydligt längre tillbaka i tiden än texten. Carl Michael Bellman använde nämligen den här melodin till ett par av sina visor, daterade till senast 1765, det år då Samuel Christian Wallen skrev ner de båda texterna – utan melodi – i sin omfattrika vissamling. Bellman var då 25 år gammal, så visorna hör till hans tidigaste produktion. När de långt senare trycktes bland *Fredmans sånger* 1791 fick de numren 11 och 12, "Portugal, Spanien" och "Venus Minerva".

Bellmans direkta melodikälla har man inte funnit, och man kan heller inte veta hur melodin lät när han först började sjunga den. Eftersom det hann gå närmare 30 år innan den skrevs ner och trycktes kan Bellman ha hunnit ändra den en del under mellantiden, och han använde den dessutom i två olika versioner: till texten "Portugal, Spanien" går den i 3/8-delstakt, till "Venus Minerva" i 4/4-dels-takt. Det är tydligt att melodin var välkänd, och inte bara i Sverige. Julius Bagge, som skrev melodikommentarerna till Erik Drakes Bellmansutgåva 1881, visar på en besläktad melodi, en "Air de Chasse" ur en vaudeville, tryckt i samlingen *La Clé du Caveau*. I denna sam-

ling finner man en repertoar som brukades i de olika sällskap som höll till i den parisiska vinkällaren Le Caveau. Att just den skulle vara Bellmans källa är ändå knappast troligt. I den senaste utgåvan av *Fredmans sånger* påpekar musikforskaren och Bellmansspecialisten James Massengale att melodin hör till en mycket vanlig 1700-talstyp (Bellman 1992, s. 200). Observanta musiklyssnare har lagt märke till att den förekommer i verk av både Mozart och Haydn, så den måste ha varit känd i Österrike i slutet av 1700-talet. I Tyskland var den i varje fall bekant i slutet av 1800-talet; mer om det nedan.

Wallen, den förste som skrev ned Bellmans båda vistexter, hänvisar också ofta till melodin från andra visor i sin vissamling, och han gör det oftast med timbren "Portugal, Spanien". Den texten blev betydligt mera känd och spridd än "Venus Minerva" – bland Bellmansavskrifterna i ett antal 1700-talsvisböcker förekommer texten till "Portugal, Spanien" 18 gånger mot 6 för "Venus Minerva", det har Bellmansforskaren Gunnar Hillbom räknat ut (Bellman 1992, s. 398). Det förefaller alltså som om man föredragit melodins "Portugal, Spanien"-version i 3/8-delstakt till vistexter. Bellman själv använde för övrigt melodin en tredje gång ett par år senare, till en text som börjar "Högtid beredes/Och Ganymedes/Gudarnas skänksven vid spisen han står".

Bellmans tre texter har alla anknytning till festligheter eller dryckeslag, och den associationen har följt melodin i den folkliga traditionen. I fyra skillingtrycksupplagor från åren kring 1800 har bröllopsvisan "Brudgum och bruden vilka i skruden" (tidigast känd från 1772) melodiangivelsen "Portugal Spanien stora Britannien". Också flera folkliga skålvisor sjungs till den. En av dem har ofta sjungits på bröllop. Texten kan börja på många olika sätt, t.ex. med raden "Bröderna till höger" eller "(Och) skål mina bröder". Flera varianter har lånat inte bara melodin från Bellman utan också flera rader ur texten till "Portugal Spanien". Detsamma gäller visan "Amen på psalmen", som sjungits av soldater. En tredje dryckesvisa, "Krögarekäring, slå i till förtäring", har också varit populär bland soldater, enligt traditionen åtminstone sedan 1812 (Mattsson 1989 nr 59 och 60). Uppgiften att den då sjöngs till en gånglåtsmelodi antyder att det snarast var "Venus Minerva"-versionen, alltså i marschtakt, man använde.

Men också i ett helt annat sammanhang har "Venus Minerva"-melodin kommit till användning. I ett nummer av Frälsningsarméns tidning *Strids-Ropet* för år 1884 stod texten till sången "Jesus allena mitt hjärta skall äga" som var författad av en frälsningssoldat från Stockholm till just "Venus Minerva" (Lövgren 1964, sp. 70). Sången har sedan stått i många upplagor av *Frälsningsarméns sångbok* (se exempel härnedan). Uppenbarligen sjöngs "Jesus allena" så pass ofta av Frälsningsarmén att refrängens text, som börjar "Ej bör jag sörja, ej

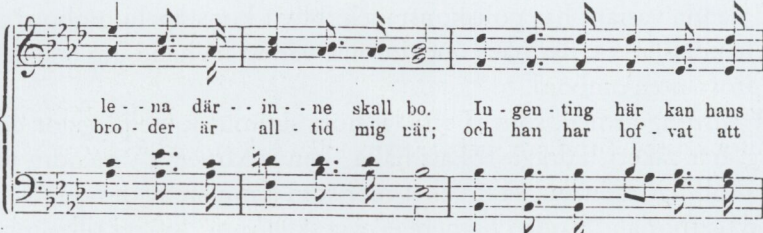
N:o 168.

Jesus allena!

Tempo di marcia.

1. Je - sus al - le - na mitt hjär - ta skall e - ga, Je - sus al -
 Kör. Ej bör jag sör - ja, ej bör jag kla - ga: Je - sus min

le - na där - in - ne skall bo. In - gen - ting här kan hans
 bro - der är all - tid mig vär; och han har lof - vat att

D. C. för kör.

kär - lek upp - vä - ga, en - dast hos ho - nom min själ fin - ner ro.
 band om mig ta - ga, trots al - la stor - mar mot hem - met det bär.

bör jag klaga", gav upphov till en parodi. I en uppteckning från Vilken i Skåne heter det:

I Hälsingborg i början på 1890-talet. Då frälsningsarmén på kvällarna hade sina möten då infann sig också en del ungdom utan någon religiös inställning endast för att höra musik och träffas och de sjungo med i melodien men de hade sina egna ord och sjungo:

Ej börja sörja ej börja klaga
Polisen polisen är alltid mig när
Han har ju lovat att han må mig taga
trots alla sparkar till finkan det bär

och när frälsningsarmén sjung sin sång så sjungo de detta." (Nordiska museet, Visor III s. 220. E.U. 19764)

Vilken sång Frälsningsarmén sjöng är inte svårt att räkna ut. Parodin tycks ha blivit ganska spridd. I visarkivets register finns uppteckningar också från Södermanland, Dalarna och Västergötland. Och något som får betraktas som en vidareutvecklad variant av parodin återfinns i sjömansmiljö. År 1903 hörde Sigurd Sternvall den av en gammal norsk sjöman på ett Sailor's boardinghouse i Leith. Det var en halarvisa, och norrmannen sjöng den på svenska. Vi återger den härintill efter Sternvalls samling av sjömansvisor, *Sång under segel*.

I denna variant har poliskonstapeln blivit konstapeln ombord på ett handelsfartyg, där hans uppgift bl.a. var att ha hand om och dela ut provianten ombord.

Frälsningsarmén, som så ofta lät höra sin musik ute på gator och torg, har säkert bidragit till att hålla "Venus Minerva"-melodin vid liv i folklig tradition, så mycket mer som ännu en av deras sånger, med textbörjan "Striden härnere ej evig skall vara", sjöngs till samma melodi. Och parodin spred melodin ytterligare. Kanske den också åstadkom att Frälsningsarmén så småningom bytte ut den ursprungliga melodin till "Jesus allena"? I alla händelser har sången i senare upplagor av *Frälsningsarméns sångbok* försetts med en helt annan melodi.

Melodin har levt kvar i folklig tradition också som rent instrumentalt låt både i Sverige och Finland. I allmänhet spelas den som gånglåt eller marsch, gärna i festliga sammanhang, och framför allt till bröllop. Från och med slutet av 1700-talet och i drygt 100 år därefter stöter man på den som brudmarsch vid allmogebröllop. Ett ex-

"EJ BÖR VI SÖRJA, EJ BÖR VI KLAGA."

Ej bör vi sör-ja, ej bör vi kla-ga. Kon-
sta-peln, vår vän, han är all-tid oss när.
Han har oss lo-vat att hand om oss ta-ga
trots al-la mot-spark, vart vin-den än bär.
Han har oss lo-vat att hand om oss ta-ga
trots al-la mot-spark, vart vin-den än bär.

Ej bör vi sörja, ej bör vi klaga.
Den vindpump vi har går som trampkvarnen lätt.
Om det gnisslar i pipen, konstapeln begriper'n :/
och revar dess segel, för nu slår hon läns.

Ej bör vi sörja, ej bör vi klaga.
Konstapeln han väger upp sill, brö å fläsk.
Om skepparn belåten, han lirkar på tåten, :/
vi får extra förplägning var eviga kväll.

empe! finner vi i en skildring av ett bröllop i Småland i slutet av 1700-talet. Brudföljets intåg i kyrkan beskrivs så här: "Brudmarschen spelas och medan hoboerna skräner melodien till Fredmans epistel N:o 64, 'Gubben Noach', 'Portugal, Spanien' etc. eller något annat i

spelmännens smak passande stycke, intågar stassen med efter musikens takt lämpade steg i kyrkan [...]" (Djurklou 1874 s. 53).

År 1846 var det premiär på en av alla tiders mest framgångsrika och omtyckta svenska folklustspel, *Värmlänningarna*. Om man i borgerliga kretsar händelsevis skulle ha glömt bort vår melodi sedan 1700-talet så blev man nu påmind om den igen, för den sjungs av folket under midsommarfirandet. Om det var *Värmlänningarna*s författare, F.A. Dahlgren, som skrev sin text "Takttu go vänner" direkt för den här melodin, eller om den valdes ut av Andreas Randel, som stod för musikarrangemangen, det vet man inte. Hur som helst, genom de många föreställningarna av *Värmlänningarna* blev melodin ännu mer välkänd. Och här hade melodin dessutom fått den utformning den har när vi idag sjunger "Ja må han leva". Man kan väl också räkna med att melodins anknytning till festliga sammanhang blev ytterligare bekräftad genom *Värmlänningarna*.

Ovan har antytts att melodin var bekant i Tyskland i slutet av 1800-talet. Det vet vi genom att den trycktes 1877 tillsammans med en text som låter bekant i våra öron:

Hoch Soll Er Leben

Boken den står i heter *Pan – Ein lustiges Liederbuch für Gymnasiasten* (Fuld 1966, s. 226). Den är således avsedd för gymnasister, dvs. blivande studenter. Och när "Ja må han leva" slutligen uppenbarar sig i svensk tradition är det framför allt i studentkretsar vi möter den. Att melodin redan var bekant där kan vi sluta oss till genom att "Venus, Minerva" fanns med i *Uppsala-studenternes sånger*, tryckt 1874. Men det var först under 1910-talet som "Ja må han leva" började tryckas i studentsångböcker. Där står den, inte som självständig visa, utan som tillägg till skälvisan "Det var i vår ungdoms fagrade vår" (Mattsson 1989, s. 53). Det äldsta belägg på den som finns i Svenskt visarkivs

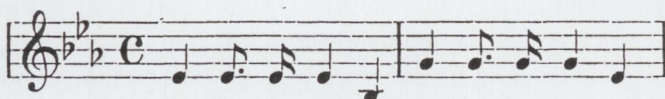
bibliotek är i *Nylänningarnas sångbok*, alltså en finländsk sångbok, från 1914. Visan "Det var i vår ungdom den fagraste vår" står som första nummer under rubriken Dryckesvisor, och texten avslutas med raderna "Ja, må han leva, ja, må han leva, ja, må han leva uti hundra år", upprepade en gång till och med ungefär den melodi vi sjunger idag.

Nästa visbok där den finns med är svensk, *Skogis visbok* från 1918, och där står "Ja må han leva" tryckt som egen visa, så vitt vi vet för första gången. Texten lyder till att börja med som i föregående visbok, men den har fått ett tillägg som framgår av notexemplet på nästa uppslag. Den står under rubriken Skogis-visor, som i förordet definieras som "alla de visor, som gemensamt hava sjungits eller ännu sjungas vid skogisarnas klubbaftnar." Man föreställer sig att skogisvisorna inte är splitter nya, utan sjungits av Skogshögskolans elever en del år. Visan står kvar oförändrad i fjärde upplagan 1929, men då har den flyttat till avdelningen "Dryckesvisor" – och i femte upplagan 1937 finns den inte med längre. I en sångbok för Nylands nation i Helsingfors av år 1925 står texten fortfarande efter "Det var i vår ungdom"; men efter raderna "Ja, må han leva ... uti hundra år" följer nu också tillägget "Aldrig, aldrig ska' vi skiljas åt..." som vi känner igen från den svenska *Skogis-Visor*. Så sjöngs den också av studenter i Lund på 1930- och 40-talen. Men när nylänningarna tryckte om sin sångbok 1941, då hade "aldrig, aldrig..." etc. fallit bort, och texten löd bara "Ja, må han leva ... uti hundra år" – men den står fortfarande som slutkläm i visan "Det var i vår ungdom" och under rubriken "Dryckessånger".

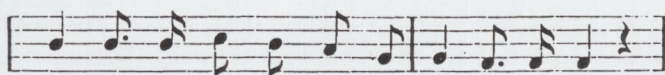
Det ska tilläggas att melodin var känd för dåtidens studenter också till en helt annan text, nämligen Olof Thunmans "Lämner gemaken", som står i mängder av studentsångböcker från 1910- till 1930-talen. Åtminstone in på 1950-talet har den sjungits då man tågar ut från nationsfester. På ett par ställen står det uttryckligen att melodin är densamma som till "Ja, må han leva". Också Bellmans "Portugal, Spanien" och "Venus Minerva" står för övrigt i några enstaka studentsångböcker.

Alla de här uppgifterna ger ett intryck av att visan först var känd enbart i studentkretsar. Men så behöver det inte ha varit. Studenter gav ut visböcker i en omfattning som inte förekom på annat håll. Varje

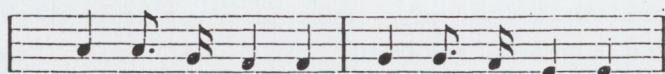
46. Ja, må han leva.

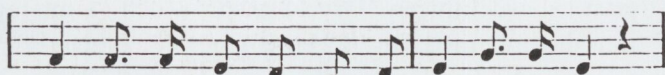
Ja, må han le - va, ja, må han le - va,

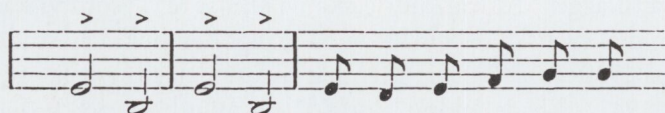
ja, må han le - va ut - i hun-dra-de år!

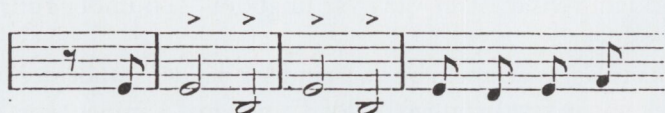
Ja, må han le - va, ja, må han le - va,

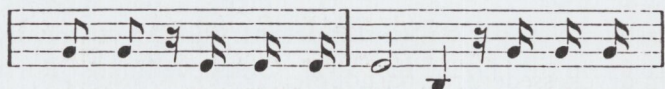
ja, må han le - va ut - i hun-dra-de år!

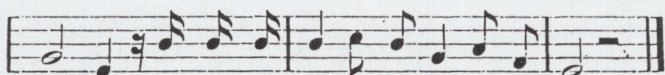
Ald - rig, ald - rig ska' vi glöm-ma ho - nom!

Nej, ald - rig, ald - rig ska' vi glöm-ma

ho - nom! Ja, må han le - va, ja, må han

le - va, ja, må han le - va i hun-dra-de år!

nation, varje högskola gav ut sin egen samling, och i ständigt nya upplagor. Vi har alltså ovanligt goda möjligheter att få reda på vad som sjöngs i deras kretsar, medan bristen på belägg från andra miljöer är närmast total. Men några finns det ändå. Det äldsta exemplet är en grammofonskiva, *Det svenska smörgåsbordets nubbevisor* från 1920 (Mattsson 1989, s. 53). Där sjungs visan i omedelbar anslutning till "Det var i vår ungdoms fagrade vår". På en annan skivinspelning, från 1931, firar man en student i hemmiljö och sjunger "Ja må han leva" för honom.

Det finns också några få traditionsuppteckningar som nämner "Ja må de/hon/han leva". Den äldsta gjordes så sent som 1938. Meddelare är en kvinna från Bohuslän, född 1860, och hennes skildring har rubriken "Ett gammaldags bröllop":

När prästen vigt brudparet skulle de ut och visa sig för de många "brudskådarna" som samlades utanför. Dessa stodo ute och ropade: "Brudparet ut", tills de äntligen kommo ut. Två män gingo då före med två tända ljus, därefter följde brudparet och en del av gästerna. De gjorde en sväng runtom gården, sedan ställde sig brudparet på trappan, där man hurrade för dem. Några av åskådarna stämde då upp och sjöngo följande:

Ja må de leva, ja, må de leva,
ja må de leva uti hundra år.
Och när de ha levat, och när de ha levat,
och när de ha levat uti hundra år,
ja, då ska de skjutas, ja, då ska de skjutas,
ja, då ska de skjutas på en skottkärra fram. (V.F.F. 2225 s. 27)

Tyvärr är skildringen omöjlig att datera, men den borde snarast gälla meddelarens ungdom, 1880–90. I alla händelser är den ett tidigt belägg på raderna om skottkärran som är ganska vanligt förekommande i traditionen idag, åtminstone bland barn.

En annan uppteckning är ett svar på Nordiska museets frågelista om dryckessånger, och meddelaren, en kvinna från Skåne, berättar först om dryckesseder från barndomen och skriver sedan: "Numera sjunges vid födelsedagsfest med glas i hand: Ja, må hon leva [...] uti hundra år. Och när hon har levat [...] uti hundra år Då skall hon leva [...] uti tusende år." (Nord. mus., E.U. 20176). Detta skrevs omkring 1940 och är det första belägg jag lyckats finna på att vår födelsedagsvisa verkligen sjungits just som födelsedagshyllning. En

samtidig uppteckning från Nederluleå, daterad 1940, återger "Måtte han/hon leva, ja, må han leva, Måtte han leva uti hundra år" osv. (ULMA 13962, s. 10). Den har rubriken Hyllningssång, och det kan naturligtvis avse hyllningar också i andra sammanhang än födelsedagar. Uppteckningarna visar i alla händelser att visan då var känd både i Skåne och Norrbotten.

Det förefaller uppenbart att "Ja må hon/han leva" från början var en skålvisa som sjöngs för att hedra någon av vad anledning som helst. Visan kan knappast dateras med någon större precision, men nog bör den ha börjat spridas senast omkring sekelskiftet 1900. Det är lätt att glömma att födelsedagsfirande då ännu var ovanligt, eller i varje fall ganska nytt, bland folk i gemen. I de borgerliga kretsar där man sedan förut firat familjens eller vänners födelsedagar hade det förekommit att man skrev dikter eller visor till varandra, nya för varje tillfälle, men just kring sekelskiftet 1900 börjar det skrivas en hel del visor avsedda för vilket födelsedagsbarn som helst. Ett exempel är Alice Tegnér's "På fars (mors) födelsedag" från 1893 som börjar "God morgon lilla pappa" alternativt "Hurra för lilla mamma", senare anpassad för att kunna användas också till syskonen Anders och Stina. Men det fanns många, många fler, och en så enkel visa som "Ja må han leva" hade säkert svårt att konkurrera med dem till att börja med. I det långa loppet blev enkelheten snarast en tillgång. "Ja må han leva" blev så småningom den födelsedagssång *alla* kunde. Även om man brukar sjunga något helt annat på födelsedagar hemma i familjen så är det "Ja må han leva" man nu sjunger i andra och större sammanhang: på jobbet, i skolan, på dagis, på födelsedagsfester utanför familjen.

Visans funktion som enbart födelsedagsvisa är således av relativt sent datum, medan vistexten som sådan vid det här laget tycks ha levat "uti hundra år".

Källor och litteratur

Uppteckningar ur samlingarna i Nordiska museet, Stockholm, Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Göteborg (V.F.F.) och Folkminnesenheten vid Språk- och folkminnesinstitutet i Uppsala (ULMA).

Bellman, Carl Michael, *Fredmans sånger*. Text- och melodihistorisk utgåva. 2. Musik och kommentarer. Stockholm 1992.

Djurklou, G., *Unnarsboarnes seder och lif efter Lasses i Lassaberg anteckningar*. Stockholm 1874.

Fuld, James J., *The Book of World-Famous Music. Classical, Popular and Folk*. New York 1966.

Frälsnings-Arméns Strids-Sånger. Stockholm 1887.

Lövgren, Oscar, *Psalm- och sånglexikon*. Stockholm 1964.

Mattsson, Christina, *Helan går. 150 visor till skålen samlade och kommenterade*. Stockholm 1989.

Sternvall, Sigurd, *Sång under segel*. Stockholm 1935.

Radiolyssnarnas visor

Sven-Bertil Jansson

Sommaren 1947 påbörjades en insamling av folkvisor som byggde på samarbete mellan radion och dess lyssnare.¹ Den gav ett mycket omfattande resultat. De bidrag som kom in har uppskattats till drygt 10000 visuppskrifter; räknar man också med visor i insända skillingtryck når man upp till ca 13000.² I en rapport till chefskollegiet vid Radiotjänst den 22 april 1950 blickar Olof Forsén tillbaka och slår fast att initiativet "lett till den största folkvisesamling som någonsin har sammanbragts i Sverige". Den lyckade utgången kan ses som en seger för en publikkontakt av ett slag som är mindre vanlig nu 50 år senare. Intresset för insamlingen var ömsesidigt. Lyssnarna visade i många fall prov på ett starkt engagemang för saken, inte sällan känslomässigt rotat i egna erfarenheter av den folkliga vissången. Medieföretaget å sin sida väntade sig och fick också stort utbyte för sin programverksamhet. Kontakten med viskunniga lyssnare ledde sålunda till att åtskilliga inspelningar gjordes i insamlingens kölvatten.

Initiativet kom formellt från Gustav Adolfs Akademien (GAA) i Uppsala men bedrevs i praktiken av anställda vid radion i samarbete med GAA, Nordiska museet, Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala (ULMA) och Kungl. Musikaliska Akademien (KMA).

Vid de nämnda institutionerna fanns personer som tack vare sitt starka engagemang för den folkliga traditionen med naturlighet kom att få betydelse för insamlingen i olika funktioner. Den egentlige ledaren för hela verksamheten var dock Olof Forsén, då aktualitetschef vid Radiotjänst. För det tunga praktiska arbetet med att ta emot, ordna och på olika sätt registrera materialet jämte den dryga uppgiften att korrespondera med de talrika bidragsgivarna svarade Sigbrit Plænge Jacobson. Hon hade tidigare vikarierat som amanuens vid

ULMA och var åren 1947–1956 anställd som arkivtjänsteman vid Radiotjänst; under den aktuella tiden var hon också sysselsatt med etnologiska examensstudier och bekant med flera av de etablerade forskare som stödde insamlingen.³

För att aktivera människor som kunde ha kännedom om folkvisor sändes ett antal radioprogram där insamlingen annonserades för lyssnarna. I juni, juli, augusti och november 1947 framträdde Mats Rehnberg i tur och ordning med programmen "En visa vill jag sjunga." (om folklig vistradition), "Vad ska vi göra med de blanka gevär?" (om svenska bevärnings- och soldatvisor), "Banor byggs i mängd i våra dagar." (om rallarvisor) och "...fyran kommer och femman slår." (om arbetssånger). I december samma år följde ett program om julvisor ("Ty tackom vi så gärna.") av Hilding Celander. Under april, maj och juni 1948, dvs. under insamlingens slutskede, sändes ett föredrag av Carl-Allan Moberg om "Musiken i våra folkvisor", ett program av Dag Strömbäck om "Drömkvädet" och till sist "Folkets röst. Axplock ur radions folkviseinsamling" av Olof Forsén.

Insamlingen fick karaktär av pristävlan. Man utlovade inte några bestämda priser i förväg eftersom man först försiktigtvis ville underkasta hela det insända materialet en ordentlig granskning. Hur länge insamlingen skulle pågå var heller inte klart från början, snarast tycks man ha trott att det hela skulle vara avslutat före 1947 års utgång. I själva verket drog den ut på tiden och förklarades inte avslutad förrän i och med juni månads utgång 1948. Därtill fortsatte flera intresserade att sända in visor också en bit in på 1950-talet. Bedömningen av insamlingens resultat fördröjdes nämligen därför att tillströmningen av bidrag blev mycket större än man hade kunnat ana.

Insamlingens upprinnelse

Insamlingen hade föregåtts av andra initiativ i liknande riktning. KMA hade mottagit en hemställan daterad 5.12.1946 från musikdirektör John Norrman och andra medlemmar av Musikutskottets inom Södermanlands Bildningsförbunds Musikpedagogiska nämnd om att akademien måtte företa "en inventering av vårt lands folkviseskatt". Detta nämns av Gustaf Aulén i en skrivelse till KMA den 19 mars 1947. I den

säger han också att KMA redan tidigare "haft sin uppmärksamhet riktad på behovet av en dylik inventering". Han citerar ur sekreterarens berättelse för år 1936, i vilken denne (Olallo Morales) blickar tillbaka på den då nästan fullbordade utgivningen av *Svenska Låtar* (endast Skånedelen saknades då ännu). Sedan skriver sekreteraren: "Av fullt jämförlig musikalisk och folkloristisk betydelse vore emellertid att äga en samlad vetenskaplig upplaga av våra folkvisor och vokala folkdanser." Visserligen har Sverige en rad utgåvor av Geijer-Afzelius, Arwidson, Ahlström, Berggreen, Dybeck, Hägg och Fredin, men "i många fall röja de brist på historisk sakkunskap och kritiskt omdöme samt tjäna ett populariserande syfte, därvid melodiernas ursprungliga skönhet ofta förvanskas av bearbetningar och harmoniseringar". Vi saknar i själva verket "ett motstycke till Otto Anderssons ståtliga samling folkvisor", dvs. band V:1 av *Finlands svenska folkdiktning*, eller till Svend Grundtvigs och hans efterföljares *Danmarks gamle Folkeviser*.

Den motivering till den tänkta inventeringen som därefter anförs känns väl igen; den representerar samma syn på den folkliga kulturen och dess situation i det moderna samhället som uttrycktes redan av de ledande inom 1800-talets intellektuellt-borgerliga rörelse för att rädda en försvinnande kultur: "Men den alltmer förhärskande internationella stadskulturen utövar ett nivellerande inflytande på folkets egenart, och folkvisan, som aldrig haft hemortsrätt i staden, tystnar alltmer på folkets läppar och ersätts av senaste triviala schlager. Mången gammal ädel melodi torde likväl ännu kunna bevaras om räddningsarbetet ej allt för länge uppskjuts." Man uttalar till sist tanken att KMA snarligen bör tillsätta en kommitté för att förbereda en anhållan hos Kungl. Maj:t om anslag "för insamlande och utgivande av våra folkvisor och vokala folkdanser".

Sörmlänningarnas hemställan föredrogs vid KMA:s styrelsemöte i mitten av april 1947, varefter en kommitté bestående av Bror Jonzon, Olallo Morales, Carl Allan Moberg och Oskar Lindberg tillsattes för att bereda ärendet. Eftersom man fått kännedom om Radiotjänsts insamlingstankar föreslogs emellertid ett samarbete med medie-företaget.

Redan före sörmlänningarnas hemställan till KMA hade Hilding Celander och Olof Forsén under hösten 1946 korresponderat om en

idé till en radioprästävlan. Den 23 september svarar Forsén på ett brev från den förre: "Idén om en radioprästävlan rörande folkvisor har jag hört talas om förut – jag minns inte, om det var Sahlgren eller Strömbäck, som kastade fram tanken." Han omtalar också att han för åtskilliga år sedan själv gjort ett radioprogram om arbetsvisor och då med framgång uppmanat lyssnarna att komplettera det material han genom egna inspelningar presenterade. En månad senare (22.10.1946) skriver Forsén att han vid ett sammanträde i Uppsala med de till GAA knutna Jöran Sahlgren, Dag Strömbäck och Åke Campbell diskuterat "Ditt förslag till en serie radioföredrag om den svenska folkvisan, kombinerad med en pristävlan för våra lyssnare ungefär i samma stil som med folksägnerna häromåret". Han kan "inte på detta tidiga stadium göra någon bestämd utfästelse från Radiotjänsts sida, men jag försäkrar Dig, att jag själv är livligt intresserad och att planen nog skall kunna förverkligas". En del inspelningar finns ju redan. Forsén vill gärna att Celanders gör upp en mer detaljerad plan, inbegripande fyra-fem föredrag.

Av detta får man intrycket att Hilding Celanders roll var mycket betydelsefull för att insamlingen verkligen kom till stånd. Som svar på det senaste brevet uttrycker han sin glädje över att förslaget tagits upp på allvar. Han har förståelse för att man i Uppsala inte har så mycket tid för saken som "en gammal pensionär" som han själv. Han framlägger därefter den plan som Forsén önskat sig:

Tävlingen borde omfatta: 1) vistexter (som naturligtvis inte får vara hämtade ur tryck) 2) musik till visor – eller anvisningar på lämpliga vissångare, efter vilka melodierna kan upptecknas el. upptagas på skiva. 3) skrivna visböcker – viktigt! och ev. 4) skillingtryck av visor. Naturligtvis därjämte detaljerade uppgifter om källor, om visans användning osv.

Därtill framlägger Celanders den senare realiserade tanken att orienterande föredrag bör hållas i radio, då regler och anvisningar för deltagarna kunde ges. Föredrag om olika slags visor finge bli beroende av om lämpliga föredragshållare kunde uppåddas. Han nämner Mats Rehnberg som tänkbar sådan och erbjuder sig att själv tala om julvisor. Men innan planen utformas bör enligt hans åsikt fackfolk rådfrågas, såsom Samuel Landtmanson och Nils Dencker. Celanders menar till sist att särskilda pris bör utdelas för 1) texter 2) melodier

3) visböcker och skillingtryck. Den 23 december 1946 tackar han för att Forsén då har besökt honom i Göteborg; samtidigt ber han denne att meddela Sahlgren och Strömbäck att "vistävlingen uppskjutits till våren".

Det tycks alltså som om KMA och GAA haft likartade tankar angående en visinsamling vid samma tidpunkt. Av olika skäl blev emellertid KMA:s del i aktionen relativt obetydlig. Det starkaste folkloristiska intresset fanns hos GAA, ULMA och Nordiska museet, och Radiotjänst hade de bästa resurserna att nå ut till den allmänhet som man räknade med som villig att bidra med material. Som framskymtat ovan hade radion också erfarenhet av en liknande insamling några år tidigare, nämligen av sägner.

Pristävlingen utlystes i radio den 10 juni 1947 och presenterades i Röster i Radio nr 26/1947 som en "*pristävlan om den bästa oträckta folkvisan och folkvisesamlingen*". Det omtalas där att initiativet utgått från GAA och att den skall fullföljas i samarbete med representanter också för KMA och Nordiska museet. Därefter kunde de tilltänkta bidragsgivarna läsa följande:

Den medeltida svenska folkvisan, balladen, kämpavisan och andra äldre former, är ju ganska väl kända, kanske framför allt tack vare Geijers och Afzelius stora samling Svenska folkvisor, vars sista band kom ut för 131 år sedan. Men folkdiktningen avklippes ju inte vid medeltidens slut; den lever fortfarande. Det finns många vackra, originella och roliga nyare folkvisor, som aldrig blivit tryckta. Det är dem som Radiotjänsts pristävlan vill locka fram. Alla slags visor är välkomna (dock icke nykomponerade!), det kan vara visor av den typ, som går igen i 1800-talets skillingtryck, berättande om mord och olyckshändelser, gripande kärlekshistorier eller dystra levnadsöden, det kan vara arbetsvisor, såsom rallar-, soldat- eller sjömansvisor, gånglåtar, visor som anknyter till de olika årstiderna, skämtsamma nidvisor om kända eller okända personer, kristliga folkvisor, eller andra.

Efter detta upprop följde i enlighet med Celanders idé de ovan uppräknade föredragen som skulle stimulera allmänheten att aktivt intressera sig för insamlingen.

Bedömningen av bidragen

Juryen som hade att fatta beslut om belöningar till bidragsgivarna fick följande sammansättning: professor Jöran Sahlgren, GAA:s sekreterare, chefen för ULMA docent Dag Strömbäck, ledamot av GAA, intendent Mats Rehnberg, Nordiska museet, professor Carl-Allan Moberg, Uppsala Universitet, ledamot av KMA och GAA, fil.lic. Olof Forsén, Radiotjänst och chefredaktören för Röster i Radio, Manne Ginsburg. För att få en sakkunning bedömning av visspecialister togs kontakt med Ulf Peder Olrog och folkhögskoleläraren Nils Dencker. Vid ett sammanträde den 5 november 1949 i Radiotjänsts lokaler, Kungsgatan 8, då Campbell, Celander, Sahlgren, Strömbäck, Forsén, Plænge Jacobson och arkivarien vid ULMA Richard Broberg var närvarande, uppdrogs åt Olrog och Dencker att tillsammans med Broberg upprätta ett förslag till pristagare. Den sistnämnde hade då redan tidigare utsetts att gå igenom materialet och sortera fram de bidrag som kunde anses värdiga att vara med i den slutliga prisbedömningen. Hans utredning baserade sig på en grundlig genomgång av ett stort material, som uppenbarligen sällats fram av Sigbrit Plænge Jacobson, och hade avslutats tidigare under 1949; vid det aktuella sammanträdet kommenterade han sin rapport.

Vid det laget, mer än två år efter insamlingens utlysande, hade en viss oro förmärkts i brev från flera bidragsgivare som undrade vart deras visor hade tagit vägen, varför de inte fått höra dem i något radioprogram och vad som hade skett med pristävlingen över huvud taget. Liknande tongångar hördes i flera brev fram till det att resultatet av bedömningen blivit klart, dvs. under sommaren 1950. I själva verket hade organiseringen av det hela blivit ett problem för Radiotjänst. Olof Forsén skrev i november 1949 till Nils Dencker att bidragsgivarna är otåliga och väntar på besked och påminner om att det var GAA som tog initiativet till insamlingen. Därefter fortsätter han:

...jag hade räknat med att Radiotjänsts befattning med saken skulle i stort sett gå ut på att vi genom en serie föredrag reklamerade för insamlingen, att vi katalogiserade samlingarna och att vi honorerade de bästa bidragen. Nu vill Akademien (och Landsmålsarkivet) helst att Radiotjänst skall ta hand om saken även i fortsättningen, och vi har då ingen annan möjlighet än att vända oss till utomstående sakkunniga. Det hela ligger som du förstår vid

sidan av vår egentliga verksamhet. Vi har ju inte anslag till vetenskapliga ändamål utan endast till radioprogram...

Richard Brobergs rapport mynnar ut i en förteckning över bidrag som han anser bör komma i fråga för den slutliga bedömningen. Den upptar ett femtiotal "nyare vissamlingar" (dvs. uppskrifter gjorda enkom för pristävlingen) och cirka 25 "äldre handskrivna visböcker o. dyl.". Han framhåller att det inte ingått i hans uppdrag att fälla något allmänt omdöme om materialet men understryker att vissamlingen bör bedömas som en helhet, så att det faktum att det finns åtskilligt allmångods i de flesta bidragen inte skall förrycka helhetsintrycket. Man kan inte vänta sig annat än att "de allmännaste och populäraste visorna" skall förekomma i en mängd upplagor.

I ett slags sammanfattning i Röster i Radio nr 37/1950 påstår Olof Forsén att man inte hade några förväntningar om att "finna varianter av de gamla medeltida balladerna, vårt syfte var helt enkelt att få exempel på de visor som under det senaste århundradet har levat på folkets läppar". Av Brobergs rapport får man dock intrycket att man åtminstone från folkloristiskt håll hade hoppats att också få in ovanliga visor och gärna sådana av hög ålder. Att så inte blev fallet annat än undantagsvis beror enligt Broberg på insamlingens karaktär. Det är naturligt, skriver han, att en "allmänt inriktad inventering av folkets visor" av det här slaget "icke kan inbringa ett material som förmår mäta sig med vad som kan åstadkommas vid en undersökning ute i fältet av en inom folkdiktning och folkmusik förfaren forskare". Det blir ju för varje år allt svårare att komma åt "det äldre, genuint folkliga traditionsskiktet på annat sätt än genom direkt utfrågning från fall till fall". Det material som nu kommit in "är mycket blandat och av synnerligen växlande värde".

Trots sina reservationer anser Broberg att samlingen som helhet torde "kunna betraktas som ett ganska gott tvärsnitt genom svenska folkets förråd av visor – åtminstone de allmänt gängse eller i vidare kretsar populära – under 1800-talets slut och 1900-talets förra hälft". Den är därför av värde för forskningen. Genom sitt stora omfång ger den "en ganska god uppfattning om vad det är av den sångbara litteraturen som har upptagits inom folkets olika skikt och grupper". Den tillhörande samlingen av brev från bidragsgivarna tillfogar dessutom

värdefulla uppgifter om "visornas ursprung, sättet för trädningen, upppteckningstid o.s.v."

Rapporten ger också en översikt över det inkomna vismaterialets innehåll:

- 1) Ett fåtal äldre visor, ballader och "romanser".
- 2) Det övervägande antalet är episka visor "av skillingtryckstyp" och visor som spritts genom allehanda vistryck, visböcker, tidningar. dvs. visor som handlar om "kärlekstragedier, inträffade katastrofer, mord" och annat. Det är visor som Hjalmar och Hulda, Alpens ros och Skeppet Skuldass undergång och liknande. Hit hör enligt Broberg "i viss mån" också ett ganska stort antal kupletter, revyvisor och schlager.
- 3) Ett mindre antal tillfällighetsdikter m.m. på folkmål.
- 4) Ett relativt fåtal friarvisor, nidvisor o. dyl.
- 5) Ett stort antal bevärnings- och soldatvisor, sjömansvisor, fångvisor samt yrkesvisor, speciellt rallarvisor. Även emigrantvisor.
- 6) Många religiösa sånger, av vilka de flesta torde komma ur andliga sångböcker (som t.ex. *Sions toner*, *Missionsförbundets sångbok*).
- 7) En del visor av varierande art: barnvisor, vaggvisor, vallvisor, skämtvisor, ramsartade visor, kumulativa visor, stjärngosse-, lusse- och Staffansvisor.

Vid sammanträdet den 5 november 1949 diskuterades principerna för prisbedömning och honorering av bidragen. Enligt protokollet framhävde flera talare att man vid bedömningen skulle ta hänsyn till "dels bidragens vetenskapliga och historiska värde, dels till de tävlandes arbetsprestationer".

Först följande sommar (15.6.1950) fattades vid ett möte på Radiotjänst beslut om utdelningen av priser. Nils Dencker redogjorde för sin, Olrogs och Brobergs bedömning av materialet. Forsén hade i sin inledningsvis nämnda skrivelse till chefskollegiet vid Radiotjänst äskat 5000 kronor som skulle räcka till priser och premier till deltagarna men också till arvoden till de tre i priskommittén och därutöver till inlösen av insända visböcker och skillingtryck. Emellertid meddelade nu programchefen vid Radiotjänst Henrik Hahr att endast 2000 kronor stod till förfogande för allt detta. I praktiken gick hela den sum-

*Förstapristagaren Valborg Carlsson i Åsensbruk, Dalsland.
Efter foto i boken Den medeltida balladen.*

man till priser, kommitténs honorar betalades uppenbarligen ur annan kassa.

Beslut fattades om att följande bidragsgivare skulle få penningpriser; tre personer skattades särskilt högt:

- 1) Valborg Carlsson, Eriksbyn, Åsensbruk, Dalsland (300 kronor)
- 2) P. N. Persson, Mackmyra, Gästrikland (200 kronor)
- 3) Emil Söderman, Ramsjöstrand, Skåne (150 kronor)

Åtta deltagare tillerkändes ett pris på 75 kronor vardera, nämligen: Ogden Carlsson, Örmanäs, Åsa, Halland, Térèse Lättman, Stockholm, Signe Widholm, Bergsjö, Hälsingland, Signe Forsgren, Dannemora och

Österbybruk, Uppland, Johan Lundqvist, Ystad (musikfanjunkare), Karin Sjöblom, Odensvi, Västmanland, Ester Lundström, Storuman, Lappland och Augusta Nilsson, Göteborg. Den återstående summan på 750 kronor beslöt man dela upp på ytterligare tio priser à 50 kronor och tio à 25 kronor. Utöver detta belönades inemot 50 bidragsgivare med ett bokpremium; för att hålla nere kostnaderna blev det ett exemplar av den nyss utgivna jubileumsskriften *25 år med Sveriges Radio*.

Gensvaret från allmänheten

Det råder inget tvivel om att pristävlingen kom att bli ett betydelsefullt led i insamlingen och omhändertagandet av den svenska folk-

Signe Widholm, Bergsjö, Hälsingland belönades med 75 kronor. Foto i Svenskt visarkiv

liga visskatten. Förutom det rika material som sändes in i handskrivet skick (enskilda visuppskrifter och hela visböcker) ledde som nämnts kontakten med lyssnarna till en mer omfattande inspelningsverksamhet än som tidigare bedrivits inom Radiotjänst. Den kom senare att fortsättas, framför allt genom Matts Arnberg och Ulf Peder Olrog. Härigenom uppstod den stora samling av inspelningar av både visor och folklig instrumentalmusik som numera finns deponerad för forskning i Svenskt visarkiv. Väsentliga inslag i det inspelade materialet kom som bekant med tiden att ges ut på LP-skivor (senare också på CD).⁴

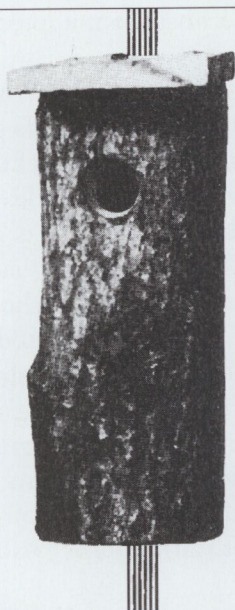
Det låg emellertid en konflikt inbyggd i initiativet; de involverade parterna hade åtminstone delvis olika intressen. För GAA och ULMA var det vetenskapligt-folkloristiska syftet inte oväntat betydelsefullast. Man ville få en aktuell motsvarighet till samlingar av visuppteckningar från äldre tider. Inom Radiotjänst saknades inte förståelse för den sidan av saken, både Olof Forsén och särskilt Sigbrit Plænge Jacobson i sitt praktiska handhavande av materialet var införstådda. Men av naturliga skäl kunde inte ett medieföretag offra för stora resurser på en vetenskaplig behandling av det insända. Det viktiga för Radiotjänst var när det kom till kritan att få material till programverksamheten. Olof Forsén förklarar detta i ett brev till Emil Söderman 26.8.1950: "Givetvis var det vår avsikt med pristävlingen att få fram material, som lämpade sig för publicering via radio eller Röster i Radio. Men Akademiens tanke var ju dessutom att få en inventering av det svenska visförrådet."

Den tredje och intressantaste parten, allmänheten, var en storhet med många ansikten. Att den visade upp olika reaktioner hade delvis sin grund i att utlysningen av tävlingen inte kom alla bidragsgivare till del direkt utan endast i andra hand. Det var sålunda inte klart för alla att det var fråga om en insamling av visor som hörde hemma i folktraditionen. Flera förhoppningsfulla insändare skickade i stället in visor som de själva diktat och tonsatt och framfört i skilda sammanhang. De beaktades inte i tävlingen, vilket retade somliga. Andra bidragsgivare var framför allt intresserade av att i radioprogram få lyssna till de visor de själva och andra skickat in; flera kommentarer i brev uttrycker missnöje med att så inte blev fallet i så hög grad som de önskat.

Men även bland bidragsgivarna fanns i många fall ett starkt intresse för insamlingens syfte att samla in och ge en bild av den folkliga sången. Om de flesta sände in visor som de själva mindes eller hade samlade i handskrivna visböcker, uppträdde somliga till en del som upptecknare av andras material. Till dem hörde folkskolläraren Emil Söderman som i ett brev (2.10.1947) nämner att han har en samling från Bjärehalvön "på omkring 130 visor jämte bortåt ett åttiotal melodier...". Han är nog med att meddela hur hans visuppteckningar kommit till: "Flertalet av visorna har jag upptecknat efter muntlig diktamen, ett mindre antal efter skrivna visböcker, ej några efter skillingtryck. Samtliga melodier äro upptecknade efter i bygden boende minnesgoda gamla, som sjungit dem samtidigt med uppteckningen vid orgeln i min skola."

Hallänningen Ogden Carlsson skriver 24.8.1951 till Radiotjänst: "Jag har under den gångna sommaren varit på språng efter folkmelodier och har även upptecknat några som jag hoppas kunna sända Eder under höstens lopp..." En av dem som belönades med 50 kronor, lantbrukaren och fågelholkmakaren (med kronprinsen som kund!) C. Aug. Andersson från Blekinge säger sig förstå att ändamålet med insamlingen är att bevara visorna åt eftervärlden, vilket också är hans egen tanke. Han besöker därför enligt brev 14.2.1948 andra viskunniga: "Att jag inte spara mödan kan Ni förstå när jag reste förliden höst 4 mil till en gammal sångare för att få visan Jakobs Bröllop som jag hört honom sjunga för 40 år tillbaka. Trotts sina 90 år på nacken kunde gubben sjunga de hela 50 versen samt många andra som jag fick med mig." En dryg vecka senare förklarar han att han har kännedom om flera gubbar som kan visor, bland annat en lantbrukare i Svängsta som kan 90 strofer av Sinclairsvisan utantill. Och han frågar: "Har Ni sådana kärngubbar i Stockholm förutom Konung Gustav förstås?" (23.2.1948)

Musikfanjunkaren Johan Lundqvist i Ystad var en annan av de bidragsgivare som eftersökte visor speciellt för insamlingen. Naturligt nog med tanke på hans yrke tog han bland annat kontakt med regementen. Han reste till Helsingborg för att sammanträffa med "mannarna på K 2 och känna dem på pulsen" (brev 26.5.1948); likaså fick han visor från I 6.

1943 års katalog.

C. Aug. Andersson

Fågelholksfabrik

HALASJÖ — Rikstelefon 3

Specialité: Holkar av naturlig stam.

C. Aug. Andersson i Halasjö, Blekinge var lantbrukare, fågelholkmakare och vissamlare. Här en sida ur hans produktbroschyr.

Ett vanligt dilemma i vissamlandets historia skymtar också hos flera insändare, nämligen att de inte kunde skriva ned melodierna till sina texter. I en del fall fick man hjälp av någon närstående eller bekant med musikalisk kompetens. Signe Forsgren hade sålunda kontakt med

en välkänd folkmusiker, nämligen Anton Jernberg som upptecknade melodier efter henne.

Det skall inte döljas att en så stor samling bidragsgivare visar upp både ädla och mindre ädla attityder till insamlingen. Sålunda saknas inte ett drag av vinningslystnad bakom en del insändares skickningar. Somliga tycker sig inte bli uppskattade efter sina bidrags värde. Några klagar på otillräckliga eller helt uteblivna belöningar. En f.d. rallare påtalar om och om igen det dåliga intresset för hans bidrag, han som glatt sig åt "en liten kontant ersättning vilket skulle vara kärkommet i min tillvaro med Sjukdom o Fattigdom". Hans bidrag bestod dock bara av två visor, men för att få lugn kapitulerade insamlingsledningen till sist och skickade 25 kronor med den inte helt sanningsenliga motiveringen att det var för inlösen av hans material. Andra insändare däremot visar enbart oegennyttig glädje över Radiotjänsts initiativ. Så förstapristagaren Valborg Carlsson som skriver att hon "är så tacksam och glad över att några av hennes [farmoderns] visor blir bevarade".

Av hela insamlingens material får man intrycket att det ute i landet fanns ett mycket starkt personligt engagemang för visan och dess bevarande. Augusta Nilsson, bosatt i Göteborg, som var den som levererade in det största antalet visuppteckningar, inte mindre än 572 texter, berättar i sina brev mycket om sig själv, om det fattiga barndomshemmet i Nyköping, om personliga problem och om sin egen sång. Pristävlingen har betytt mycket för henne:

Jag har varit så intresserad, att jag knappast kunnat sova! Jag har legat om natten å letat i mitt minne, så har jag rusat upp då jag kommit ihåg någon visa, å antecknat några ord för jag ej skulle glömma den. Så rusa jag upp fyra gånger en natt, men nu ska jag försöka slita tankarna från visorna. Men jag lovar ej säkert jag kan låta bli. [— —] Jag har i minnet upplevat romantiken, som vi gamla gerna hålla fast vid." (11.9.1947)

Som svar på detta uppmanar den förstående Sigbrit Plænge Jacobson henne att inte ta ut sig och för all del sova om nätterna. Senare samma höst (7.11) skriver Augusta Nilsson: "Sen jag var barn har jag älskat musik, sång, dikter och skrivit ned allt det jag ej kunde gömma i minnet. Nu har jag sörgt att allt detta skulle dö med mig. Men så kom er insamling av visor, och det var som en dröm för mig." Det uppstod ett personligt förhållande mellan den av sorger och sjukdom plågade

äldre kvinnan och den mottagande yngre. När insamlingen är slut skriver den förre: "Sedan detta arbete med Visorna sluta, blev det så dystert. Jag lärde mig hålla av fröken. Men får jag leva, kanske det blir någon annan tävlan, så vi åter råkas genom brev." (11.11.1948)

Marie Magnusson i Brättne, Arvika, belönad med 25 kronor, vittnar om sitt visintresse vid sidan av det dagliga arbetet: "Nu får inte Radiotjänst tro, att jag är en lättjefull gammal dam, som har gott om tid, vi har jordbruk, så jag ser om kor ungdjur samt tre stycken karlar – jag har suttit oppe på kvällarna, sen det blivit tyst och stilla, ty jag är intresserad av att skriva så många visor som möjligt åt Eder." (8.9.1947)

Det var i huvudsak äldre människor som bidrog till tävlingen, vilket ju också stämde väl med tanken att man skulle få en bild av det folkliga visintresset kring sekelskiftet 1900. Man letade i sitt förråd av visor som man lärt av sina föräldrar eller äldre släktingar. Det var ett arv från sin egen barndom som man drog fram ur minnets gömmor. Térèse Lättman skriver att hon ser sina visor just som "ett arv från mitt fattiga barndomshem i Småland". När hon belönas med 75 kronor delar hon det följdriktigt med sin syster och avsätter pietetsfullt fem kronor till blommor på föräldrarnas grav (brev 26.6.1950).

Flera insändares brev talar också om deras upplevelser av visans liv under deras ungdom, även om kommentarerna inte sällan vittnar om att de ser det hela genom ett nostalgiskt filter. Augusta Bengtsson i Malmö som fick bokpris skriver 4.3.1948:

Jag minns sådant jubel det blev bland oss barn när positivspelaren kom och spelade. Vi köpte hans visor och lärde oss dem efter hand, sedan sjöng vi dem tillsammans under de vackra sommarkvällarna. (I en en miljö som var så vacker med böljande sädesfält och vackra ängar, där vi brukade plocka blommor om dagarna under sommarlovet, medan storken gick en bit ifrån oss. Han samlade mat till sina ungar och flög sedan ut till sitt bo på Bulltofta herrgård. Detta har jag skrivit för jag ser alltid den idyllen när jag sysslar med mina visor. Den hör isamman med dem.)

Flera bidragsgivare skickade in tryckta visböcker, skillingtryck, tidningsklipp eller avskrifter av diverse tryck. Initiativtagarna hade förklarat sig intresserade av skillingtrycken eftersom de varit så viktiga för visornas spridning. Det kom också in ett försvarligt antal; en person, Gustaf Berndtsson i Göteborg, belönades med 50 kronor för

RIK PÅ LYRIK

Är enligt marg.-poetens uppfattning skillingtrycks-samlingen som enligt gårdagsintervjun Radiotjänst samlar ihop.

Det spreds skillingtryck över Sveriges land
om mord och om ljuv romantik,
och de innehöll i all anspråkslöshet
en fond av äkta lyrik.

Om kärlek och sorg och om saker som hänt
stod i texter med "hv" och "g",
och om Sparre som älskade Madigan
och om Lincoln som sköts "mittitu".

När vi skddar de schlager som diktas i dag
och som tillkommer mera på slarv,
bör vi fråga oss självrannsakande tyst:
— Hur har vi förvaltat vårt arv?

BRISCO.

Kommentar i Svenska Dagbladet 27.4.1951, där man tagit fasta på intresset för skillingtrycksvisor.

den samling han ställt till förfogande. Andra insändare understryker sitt engagemang för visor som levt och lever muntligt traderade. Dea Andén, bosatt i Uppsala men med minnen från sin barndom i Skåne, berättar (8.1.1948) att hon fått de flesta av sina visor ur muntlig tradition och menar att det blir "något särskilt med visor som komma till en utan förmedling av trycksvärta..."

Dea Andén, som tillerkändes ett 25-kronorspris, hör också till en grupp bidragsgivare som gör iakttagelser om sättet att sjunga visorna,

vilket de menar förr var annorlunda än det numera är. Hon skriver i det nämnda brevet:

Helst bör de höra sjungas på det vedertagna sångsätt, som förr var brukligt, nu lika bortlagt som visorna. Jag skulle önska att den överdådiga bredd och humor som gamle Ousby-Jönsson hade i sina "skånska trallar" också kunde följa med på pränt, eller det gripande vemodet i t.ex. "Dyrk och Nyttjel" eller "Lilja i dalen", eller accenten i "pigvisorna" från min barndoms pigkamrar, sjungna med det djupa allvar, som texten kräver – om kärlek och trohet i döden, trotsande börd och rikedom eller om bittert svek. Det var ingen dansbaneflirt minsann.

Ester Lundström i Storuman funderar kring ett ålderdomligt sångsätt (6.1.1948): "I de flesta av dessa visors melodier är något som den tiden kallades för 'drag'. Man liksom åker på tonerna t.ex. Kär-le-ken. Finns även i *gamla* psalmmelodier som jag hört."

Om folkvisans enkelhet skriver några bidragsgivare. Ester Lundström kontrasterar den mot resultatet av de arrangemang som man ibland kunde höra framförda i radion (2.3.1948): "Vore väl något för Sven Sköld att arrangera? Men enligt mitt tycke 'krusedullar' han ut dem för mycket. Folkvisan bör vara – vad skall jag säga? à la naturrell." Och Augusta Nilsson skriver (9.8.1947): "Folkvisor skall sjungas enkelt, med känsla."

Troheten mot den muntliga traditionen medförde dock vissa problem, som inte är okända i vissamlandets historia: alla visor är inte vackra. Flera insändare finner sig tvingade att utöva censur mot sina eller andras visor. Johan Lundquist skriver (17.3.1948): "Ibland visorna jag fått från I 6, finnas 2 st som jag inte vågat sända till Eder. Båda är av den sort, som förr sjöngs med förkärlek i drängstugorna. Visorna har, skam till sägandes, sjungits av I 6 beväringar under marsch. Önskas visorna och Ni vågar läsa dem, skall jag insända dem." Plænge Jacobsson uppmuntrade honom att skicka även dessa för att inte bilden av folkets visor skulle bli ofullständig; till sist gav han med sig. Löjtnanten Carl Cassel som berättar om det skånska majsjungandet vill inte skicka in de nidverser som hörde till; de skulle inte lämpa sig för tryck (20.8.1947).

Andrepristagaren P. N. Persson meddelar att han underlåtit att skriva av vågade visor (16.7.1948), och en annan insändare har suttit och klippt bort bitar av rallarvisor innan han skickade in dem. Signe Fors-

gren hörde till de bidragsgivare som kom att höras i ett radioprogram; hon blev mycket uppmärksammasad och framträdde vid olika tillställningar. Också hon är reserverad inför vissa vistexter (2.8.1948): "Det är även synd att de allra vackraste melodierna som funnits, ska ha så ful text för det mesta, så man inte kan skriva dem." Liksom andra blir hon dock uppmanad att skicka in även fula visor och ger med sig, samtidigt som hon erkänner att hon vid inspelningen av hennes visor undanhållit dem: "Men några fula visor kan jag ju också ta med [...], för redaktör [Sven-Olof] Olsson ville jag inte tillstå att jag kunde sådana." (20.8.1948)

En vanlig förfrågan från bidragsgivare är om Radiotjänst kanske redan har fått vissa visor som de skulle kunna skicka in. Till svar på detta får de veta att det kanske kan vara fallet men att man ändå gärna önskar erhålla de nämnda visorna. Det är nämligen av intresse att få fler varianter eftersom det nu förhåller sig så att muntligt traderade visor normalt företer variantbildning. För detta har insändarna ofta nog förståelse, men man ser inte oväntat också resonemang om vad som är rätt och riktigt i en version av en viss visa.

Ogden Carlsson som hör till dem som utförligast kommenterar sina bidrag har uppenbara problem med vad som skall anses äkta, ursprungligt och rätt. Han skriver 8.8.1947 att man inte skall tro att "de äldsta 'muntliga' uppteckningarna [är] de mest tillförlitliga som många tro, de äro ofta fulla med 'stavfel' och 'hörfel', ja jag menar att många åldriga sagesmän ofta av ren glömska meddela felaktigheter som de

Märet. Tarmareflickan. Uppb. Ogden Carlsson

1. Märet.
 2. Tarmareflickan.
 3. Uppb. Ogden Carlsson

1. Man är i v. utt. som-me ri-a att kan-det är som-me än L. L. Men den kan bli stå den na
 2. Jori-da som in-te vid anmet är van. Fri mig är det od-slagl. att bli-ka på gat-sta-ras gar.
 3. L. och L. ty jag är en for-ma-re-flic-ka som föddes i grön, sten och ljus.

Den slitige Ogden Carlsson i Örmanäs, Halland la ned stor möda på att teckna upp melodier.

själva inte veta om och därför finnes både texter och melodier i så enorma mängder varianter så det är inte lätt att veta vilket som är rätt eller inte.”

I en kommentar från oktober 1947 går han bland annat till rätta med ett par kända vissamlare och -utgivare:

Att uppteckna farmareflickans melodi är ingen lätt sak då den förekommer i alla möjliga varianter både i rytm och tongång, sålunda har jag på relativt kort tid hört den i 10 varianter från olika delar av vårt land. Jag har dock kunnat spåra en och samma melodi fast rytm och tongång avvikit betydligt. Största avvikelsern hade den som föredrogs i Radio för några år sedan och som upptecknats av sjökapten Sigurd Sternvall och hans medhjälpare Anna Zeeland [i] Stockholm, här kunde jag inte finna något gemensamt med de övriga jag hört och i deras uppteckning kunde jag inte finna något 'äka' och 'ursprungligt'. Sänder här till Radiotjänst en av de bästa jag hört och som jag hoppas skall någorlunda likna själva den ursprungliga, men det är inte lätt att finna den rätta då varianterna äro så enorma.

Ogden Carlsson är sålunda en representant för en inte ovanlig men numera föråldrad syn på de muntligt traderade visornas liv; den variantbildning som är tecknet på att visorna har varit en levande angelägenhet för så många människor är för honom, liksom den var för äldre seriös visforskning, en besvärande omständighet som det gäller att komma till rätta med. Karakteristiskt nog har han en kritisk syn även på sin egen fars visnedskrifter: ”En del visor har far skrivit efter hörsägen, de äro felaktiga därför har jag gjort en del rättelser och förbättringar som jag funnit i mera kompletta handskrifter eller skillingtryck som jag lånat av bekanta.” (Okt. 1947)

Vad hände med materialet?

Vad som skulle hända med det material som kom in genom insamlingen var inte bestämt när det hela tog sin början. Antydningar finns om att det skulle överlämnas till ULMA eller Nordiska museet eller kanske delas på dessa två institutioner. GAA:s styrelse beslöt emellertid vid ett möte i Zornmuseet i Mora 6.11.1948 på förslag av Dag Strömbäck att ”åt Radiotjänst anförtra vården och arkiveringen av det under tävlan inkomna materialet på villkor att Radiotjänst katalogiserar samlingarna och håller dem tillgängliga för forskare”. Att detta ho-

tade gå utöver Radiotjänsts möjligheter har redan framgått. Vid slutet av 1960-talet överfördes materialet till Svenskt visarkiv. Man anar att Ulf Peder Olrog som drogs in i bedömningen av de insända visorna hade en avgörande betydelse i det avseendet; han var ju en av de personer som låg bakom grundandet av Svenskt visarkiv 1951.⁵

Den 1 september 1950 utgick en skrivelse undertecknad av Forsén till deltagarna om att de om möjligt skall låta bidragen stanna i Radiotjänsts ägo i enlighet med GAA:s vilja. De flesta som sänt in utskrifter enkom för insamlingen svarar att de gärna låter dem bli kvar hos Radiotjänst. Däremot krävde åtskilliga insändare av handskrivna visböcker sina klenoder tillbaka, ofta med hänvisning till att de hade sitt personliga värde för dem själva och för anhöriga. I sådana fall gjordes mikrofotografiska reproduktioner av det insända. En anledning till missnöje med insamlingsledningen som yttrades i flera brev var att det dröjde oacceptabelt lång tid innan materialet återsändes, i enskilda fall upp emot fem år – ytterligare ett bevis för att Radiotjänst inte hade personella resurser att avsluta insamlingen till allas fulla belåtenhet. Flera insändare blev upprörda över senfärdigheten, inte minst den mycket självmedvetne Emil Söderman som upprepade gånger påtalar det han uppfattar som brist på respekt för hans insatser. Med citat ur brev från Mats Rehnberg visar han att han tidigare gjort forskningen stora tjänster genom att sända material bland annat till Nordiska museets Etnologiska undersökning. Han fick vänta till oktober 1950 innan han fick sin vissamling tillbaka.

Det material från insamlingen som numera alltså förvaras i Svenskt visarkiv omfattar *för det första (med signum SVA 275 A)*: utskrifter av visor på lösa blad (i en del fall med melodier) som i de flesta fallen gjordes just för pristävlingen och sändes in under åren 1947 och 1948 (jämfte en del utskrifter som fortsättningsvis kom in under det tidigare 1950-talet), *för det andra (SVA 275 B)*: handskrivna visböcker i original eller på mikrofilm (ett antal visböcker återsändes dock utan att bli kopierade), *för det tredje (SVA 275 C)*: korrespondens mellan bidragsgivarna och insamlingsledningen (särskilt Sigbrit Plænge Jacobson); även en del andra skrivelser som rör insamlingen, *för det fjärde*: skrivelser, protokoll etc, rörande insamlingen; även en frekvenslista över de vanligaste visorna, förteckning över skillingtryck i samlingen m.m., *för det femte*: personregister över bidragsgivare och topografiskt

register, *för det sjätte*: utbredningskartor avseende viskategorier i de inspelningar som gjordes till följd av pristävlingen (med tillhörande katalog).

Slutkommentar

Visinsamlingen är ett gott exempel på etermediets betydelse för allmänheten. Flera insändare vittnar om vilken glädje de i sitt liv hade av radion både för förströelse och som förmedlare av kunskaper. Samtidigt som man skickar in sina visor vänder man sig till institutionen Radiotjänst och tackar för eller kritiserar programutbudet i allmänhet. Program med material ur den folkliga kulturen tycks ha väckt ett påtagligt intresse. Uppmaningen att sända in visor hörsammades därför med entusiasm av många människor i olika sociala miljöer. "Edert brev gjorde, att jag fick en 'knäpp' i övre våningen, med resultat som jag bifogar", skrev t.ex. Johan Lundquist (15.2.1948).

Antalet bidragsgivare uppgår till bort emot 600.⁶ Under och efter insamlingen företogs inspelningar med de personer som föreföll ha en särskilt intressant repertoar och som själva verkligen ville bli dokumenterade. Somliga var ovilliga därtill, övertygade som de var om att de inte kunde sjunga på ett sätt som skulle göra sig i radio. Förstapristagaren Valborg Carlsson hörde till dem. Först efter en lång övertalning när hon 1951 fick besök av Olof Forsén och Qvitt Holmgren gick hon med på sjunga sina visor. Inspelningar gjordes efter ett sjuttiootal personer. Några av insändarna förklarade sig också villiga att vara ciceroner åt Radiotjänsts utsända, så att de kunde komma i kontakt med intressanta traditionsbärare i bygden. På det sättet sammanträffade man också med personer som inte hade sänt in material till insamlingen.

Det kan diskuteras i vilken mån just tävlingsformen bestämde insamlingens resultat. I många fall torde det bland folk ha funnits reservationer mot att skicka in visor som i och för sig hade varit värdefulla att få men som insändaren inte trodde var av intresse i en tävling; det gällde nog inte bara fula visor. Men den entusiasm som var så påtaglig hos många bidragsgivare gav i stället spontant ett mycket varierat material. Richard Brobergs tidigare nämnda åsikt att

Signe Forsgren, "vissångerskan från Vigelsbo", Dannemora, Uppland. Foto i Svenskt visarkiv.

en sådan insamling inte kunde ge samma goda resultat som en undersökning genomförd med vetenskapliga ambitioner måste inte ha absolut giltighet. Det personliga engagemanget kan ha gett ett utbyte som inte skulle ha nåtts med utgångspunkt från folkloristiska frågemallar. Dessutom var det en stark drivkraft för många insändare att de hoppades att med tiden få lyssna till flera radioprogram med visor, sådana som de själva sänt in likaväl som andras.

Under alla händelser blir ett bestående intryck av bidragsgivarnas samlingar och kommentarer till dem att vissången för många människor hade en stor betydelse i deras liv. Signe Forsgren vittnar om att det är hennes högsta glädje att få sjunga, "om jag bara orkar så sjunger jag hela dar" (2.8.1948). Och det intryck hennes sång i radio gjorde visar den genklang den väckte hos andra. När hon för gallbesvär besökte lasarettet i Östhammar blev hon igenkänd på sin röst, som hon stolt berättar i ett brev från 20.8.1948: "Och jag blev mottagen som delsbostintan där, för både läkarna och systrarna kände igen min röst från radion. Till och med nere i röntgenrummet måste jag sjunga 'Jekorrn geck' samt min visa 'Järvsö-Petter'. Och i salen sjöng jag visor till sista minuten."

Noter

- ¹ De skrivelser, brev och andra handlingar som åberopas i denna uppsats förvaras i Svenskt visarkiv under signum SVA 275, antingen i original eller kopia.
- ² Beräkningen av det insända materialets omfattning görs i en sammanställning signerad Sigbrit Plænge Jacobson 29.5.1951. Det exakta antalet uppskrifter uppges där vara 10529. 524 skillingtryck kom in, med ialles 2471 vistexter.
- ³ Uppgifter om Sigbrit Plænge Jacobsons anställningar erhållna genom Karin Uhrvik vid SOFI/Folkminnesavdelningen i Uppsala.
- ⁴ Som framgått hade KMA tänkt sig en tryckt utgåva på basis av det insamlade materialet. Denna fråga var fortfarande på tapeten vid det ovan nämnda mötet 15.6.1950, då man "uttalade önskvärdheten av att materialet skulle publiceras i bokform genom Radiotjänsts försorg". Idén övergavs dock.
- ⁵ Olrog hade också (vid mötet 15.6.1950) redogjort för "principer för bevarande av det material, som ev. måste återsändas". Han föreslog mikrofilmning som han ansåg vara billigast. Dessutom talade han för en katalogisering så "att man lätt kan finna en speciell visa". Kopior på sådana katalogkort skulle lätt kunna tillföras andra samlingar. Svenskt visarkiv fick en uppsättning av korten, som alltså utgår från textbörjan.
- ⁶ Den exakta siffran är i Sigbrit Plænge Jacobsons beräkning 570; den tycks mig kanske vara något för låg.

Hurra min bāj, hurra!

Några medeltidsballader som gått till sjöss

Margareta Jersild

Den svenska medeltidsballaden anses från början ha varit en medeltida dansvisa. Genren som sådan har också uppstått i medeltida höviska kretsar. Under senare århundradens övervägande muntliga tradering har balladen sedan spritts till alla samhällsklasser. Den har sjungits vid många olika tillfällen, av stora sångare för åhörare som en spännande episk visa eller i vardagslivets ensamhet under arbetet; informanter talar t.ex. om kvinnor som sjöng ballader då de satt och spann. Att de enskilda balladtyperna omformats under den långa traderingen, liksom att melodierna ändrats och ibland helt bytts, är inte heller underligt. Vi finner också ballader i de mest skiftande miljöer, t.ex. i sjömanskretsar där sådana skrivits ned i de många bevarade sjömansvisböckerna. Här är det naturligt nog gärna ballader med anknytning till sjön som man velat sätta på pränt. Mycket ofta förekommer t.ex. i dessa visböcker "Herr Peders sjöresa".

I några fall finns belägg för ett samband mellan ballader och arbetsvisor till sjöss. Till den naturmytiska balladen "De två systrarna" har man i senare tid sjungit en melodi som även använts till visan "Å när som jag var på mitt fjortonde år", som åtminstone av Sigurd Sternvall i hans bok *Sång under segel* uppges ha varit en mycket populär pumpvisa och känd från början av 1800-talet. Flera senare uppteckningar av "De två systrarna" har också omkvädet, "Det blåser kallt kallt väder ifrån sjön", gemensamt med "Å när som jag var på mitt fjortonde år". Samma omkväde uppträder även i den naturmytiska balladen "Havsfruns tärna" i uppteckningar från 1810-talet.

Exempel av det här slaget ger emellertid inga direkta bevis för balladens konkreta användning till sjöss. Att ballader sjungits som

M.M. ♩ = 80-128.

H. I. v' kom till mig på lör-dag kväll, Ki-li-vi-li-viggnarv, ja'

fika' du på de'ja' lör-te dag. Ki-li-vi-li-viggnarv, ja'

hej, Hika-to-ri-a, Hika-to-ri-a, Ki-li-vi-li-viggnarv, ja'

hej, Hika-to-ri-a, Hika-to-ri-a, Ki-li-vi-li-viggnarv, ja'

Ex. 1. "Kom till mig på lördag kväll". Ur: Rancken 6, 205 nr 84 (ms i Folkkultursarkivet, Helsingfors).

funktionella arbetsvisor, där den melodiska rytmen varit viktig för de olika arbetsmomenten i ett lagarbete, är dessutom tämligen ovanligt. Men under senare delen av 1800-talet och fram i tiden så länge segelfartygen ännu var i bruk finns belägg för att några ballader fungerat som just arbetsvisor ombord. Utom några kommentarer som lämnats av upptecknare är det balladernas omkväden, som ger bevis för detta. I en del uppteckningar har de äldre typerna av omkväden ibland ersatts med trallrefränger med fraslängder som bättre passar till modernare melodier. Ibland har dock sådana omkväden ren nonsenskaraktär. Till denna senare grupp hör några ballader, vars omkväden – och i några fall melodier – tyder på att de använts som shanties. Vi ska här se närmare på några av dessa.

Att döma av den bevarade dokumentationen förefaller det som om "Kom till mig på lördag kväll" (SMB 230) är den ballad som varit den vanligast förekommande i arbetslivet till sjöss. "Kom till mig på lördag kväll" är en skämtballad känd i många varianter. Visan handlar om en flicka som väntar på att hennes vän ska besöka henne om natten. Hon ber honom att ta med sig bröd för att hålla hundarna lugna, visar honom vilken väg han ska ta för att bli osedd och varnar honom för att göra oväsen.

Solo. Kör.

En sjö-man seg-lar jor-den runt. Kär-re vär-re vitt,bom-

Solo. Kör.

bom! Hans hemkomstär en gläd-je-stund. Kär-re värre vitt bom!

Hur-ra så! Vik - to - ri - a! Vik - to - ri - a!

Kär-re vär-re vitt bom! Hur-ra så! Vik - to - ri - a! Vik -

to - ri - a! Kär-re vär-re vitt bom - bom!

Ex. 2. "En sjöman seglar jorden runt". Ur: Sternvall, *Sång under segel*, s. 271.

Det äldsta påtagliga exemplet på visans funktion som shanty finns i den finländske folkvisesamlaren Oscar Ranckens samlingar från Österbotten. Sannolikt på 1880-talet upptecknades följande variant med melodi, men enligt en anteckning i manuskriptet inlärdes melodin "år 1849 i Wasa genom Skolaris Karl Johan Engelbrekt Blomberg från Kristinestad." (ex. 1).

Å kom till mej en lördagskväll,
 - Kilivilivippom vej, -
 Så ska' du få de' ja' lofte dej.
 - Kilivilivippom vej, tjån hej,
 Viktoria, Viktoria, Kilivilivippom vej, tjån hej,
 Viktoria, Viktoria, Kilivilivippom vej.

Melodin är densamma som upptecknats till åtminstone två varianter av visan "En sjöman seglar jorden runt", båda med anknytning till

sjöfarande traditionsbärare. Den ena av dessa varianter trycktes av Sternvall i hans samling (s. 271 f.), där den uppges vara en halarvisa upptecknad av "Navigations-Pelle" 1875 (ex. 2). Den andra varianten (tryckt i Bondeson nr 288), som också uppges som halarvisa och "allmän" till sjöss, upptecknades år 1900 efter f.d. sjömannen Adolf Olsson från Vallda socken i Halland. Adolf Olsson var född 1841 och hade gått till sjöss vid 19 års ålder.

Sternvall lämnar också text och melodi till "Kom till mig på lördag kväll" nedskriven av sjökaptenen Olof Olsson i Råå, Raus' socken, Skåne. Olof Olsson, som var född 1854, började redan vid sex års ålder segla på Stockholm ombord på sin fars jakt. 1863 mönsttrade han för första gången på briggen "Maria" av Ystad. Hans variant skulle ha sjungits "i svenska hamnar vid arbete med lossning och lastning" (Sternvall s. 15, 183 f.). Melodin har inga likheter med den österbottniska variantens, men omkvädet är av samma typ. Första strofen lyder:

Å, kom till mig på lördag kväll,
– Victoria, Victoria! –
så ska du få det du bad mig om!
– Kirre virre vippbom. Hurra så!

Balladens funktion som arbetsvisa bekräftas av omkvädet, som annars är helt udda i balladsammanhang. Det är i stället hämtat från en shanty. Stan Hugill – som i boken *Shanties from the Seven Seas* (s. 425 f.) också kommenterat några av visorna i Sternvalls samling – har uppmärksammat de svenska visorna "En sjöman seglar jorden runt" och "Kom till mig på lördag kväll", som han jämför med den engelska shantyn "Pretoria", där namnet Victoria ingår i omkvädet: "...oh, gloria, Victoria...".

I de äldre uppteckningarna av "Kom till mig på lördag kväll" är inte dessa omkväden av shanty-typ vanliga, vi finner där i stället antingen rent traditionella balladomkväden eller trallrefränger, då ibland kombinerade med omtagningar av hela eller delar av versrader. Vid mitten av 1800-talet får vi således belägg för de nya slagen av omkväden som uppträder sida vid sida med de äldre. Innehållet i dessa "ballad-shanty"-varianter är också vanligtvis mer obscent. Om den

ovan citerade österbottenvarianten noterades t.ex. i manuskriptet: "Gammal och mycket allmän, men har en hel mängd plumpa verser, som ej kunna återgifvas i skrift." Hur länge just balladtypen "Kom till mig på lördag kväll" använts som shanty innan den upptecknades vet vi inte; omformningen av innehållet mot mer obscent håll tillhör inte heller den kategori som upptecknarna i allmänhet satte på papper.

I sjökaptenen Olof Olssons variant av "Kom till mig på lördag kväll" finner vi också sist i slutomkvädet "Hurra så", som knappast har något med sedvanligt hurrande att göra utan i stället även det härrör från shanty-världen. Hugill lämnar flera exempel på engelska shanties, där rader som t.ex. "Hooraw, boys, hooraw ho" förekommer i refrängerna (1961, s. 84 ff., 124). Uttalet "hurra min boys" i en variant av "Kom till mig på lördag kväll" upptecknad i Halland 1929 tyder på en direkt engelsk förlaga av omkvädet.

"Hurra min boy", "hurra min boys"(!) och liknande uppträder således i flera balladvarianter, framför allt i "Kom till mig på lördag kväll", men också i skämtballaden "Bonddrängen och jungfrun" (ibland kallad "Fantegutten", SMB 233). "Bonddrängen och jungfrun" är känd i Sverige från flera uppteckningar gjorda på 1810-talet och framåt. I de äldsta finner man de för balladen konventionella omkvädestyperna, men vid mitten av 1800-talet uppträder också här en shanty-refrängversion. Tidigast uppträder detta i ett skillingtryck "Fem muntra och alldeles nya visor" från 1854, men sannolikt hämtades visan med sitt omkväde, mer eller mindre redigerad, ur den muntliga traditionen. I trycket hade balladen följande lydelse, som alltså är det äldsta belägget för "hurra-omkvädet":

- 1 Riddaren och jungfrun de stodo på Hamborgabro,
– hurra min boy, sjung falladeralla, –
De lofwade hwarandra sin ära och sin tro,
– för min hopp sjung falleri, sjung fallerideralla.
- 2 Der stod en fantejunt och hörde deruppå,
I morgon skall wi träffas på sköna jungfruns gård,

- 3 Riddaren han red och fantejunten sprang,
Men fantejunten hann ändå fortare fram,
- 4 Se'n klappar han på med ullwantar grå,
Låt upp sköna jungfru, drag låset ifrå,
- 5 Jungfrun hon swarade allt med ett wredsigt sinn',
Nej ingen här är bjuden och ingen slipper in,
- 6 Mins jungfrun ej på Hamborgabro,
Wi lofwade hwarandra vår ära och vår tro,
- 7 Jungfrun i hast ur silkesängen sprang,
Se'n låser hon upp dörr'n så det i salen klang,
- 8 Jungfrun i hast åt silkesängen sprang,
Och fantejunten efter till väggen han slank,
- 9 När det till dager ändtligen började att nå,
Då skulle fantejunten ut och traska och gå,
- 10 Det är wäl icke bråttom för någon riddare att gå,
Han skall wäl icke till något arbete gå,
- 11 Jag är wäl ingen riddare fast jungfrun tycker så,
Jag är densamme fantejunten som war här i går,
- 12 Ja är du densamme fantejunten som war här i går,
Så aldrig skall du slippa med lifwet härifrån,
- 13 Och fantejunten rätt ut på fönstret sprang,
Ett par silfwersporrar efter honom klang,
- 14 Nu har jag jungfruns mödom och hon har mina skor,
Som lappade är med näfwer och sulade med tråd,

- 15 Snart så får jag mig ett par lappade skor,
Men aldrig får jungfrun mer sin mödom så god,
- 16 Min fader han åker så ofta ut i sta'n,
Han köper mig en mödom som är alldeles rar,
- 17 Ja om han köpte fyra, ja om han köpte fem,
Så aldrig får jungfrun densamma mer igen,
- 18 Min fader han åker så ofta ut i byn,
– hurra min boy, sjung falladeralla, –
Han köper mig en mödom som är alldeles ny,
– för min hopp, sjung falleri, sjung fallerideralla.

I senare svenska belägg av "Kom till mig på lördag kväll" återkommer hurra-omkvädet som slutomkväde, då kombinerat med mellan-omkväden som också hämtats från shanties. Så t.ex. i följande variant, som också får ge exempel på en typ av innehåll, där besöket hos flickan får större utrymme i handlingen än hennes varning för att omgivningen ska störas. Följande – i sammanhanget förhållandevis mycket städade variant – upptecknades i Vörå i Österbotten 1892:

- 1 Ack kom till mig om ett lördagskväll,
– Gofair fada väl, gofair fada väl, –
Då skall du få det jag lofte dej.
– Hurra min bāj, hurra min bāj, hurra.
- 2 Men mina hundar de bita dej.
Den ena hunden kan du ge bröd.
- 3 Och när du kommer till min bro,
Då drar du af dig dina ytterskor!
- 4 När du kommer i förstugan in,
Då hänger nyckeln ofvanför min dörr.

- 5 Och när du stiger i kammaren in,
På bordet står en flaska med vin.
- 6 Så tar du dig en duktigan sup,
Så att du härdar kampen ut!
- 7 Och när du kommer i min säng,
Så bör du vara, som du nog vet!
- 8 Och när du har kämpat kampen ut,
Så tar du och vänder den in och ut!
- 9 Men när du stiger upp igen,
– Gofair fada väl, gofair fada väl, –
Så bör du ej ha fällt ditt mod.
– Hurra min bāj, hurra min bāj, hurra.

Bakom mellanomkvädet i denna Vörå-uppteckning döljer sig den engelska texten "Goodbye, fare-ye-well", också namnet på – enligt Hugill – en av de allra mest populära homeward-bound-shanties. Hugill lämnar flera varianter av halevisan "Hurrah, Sing Fare Ye Well", bl.a. följande, som börjar sålunda (1961, s. 119):

Sing fare-ye-well my bonny young gal,
Ch. Hurrah! sing fare-ye-well!
Sing fare-ye-well, oh, fare-ye-well,
Ch. Hurrah, sing fare-ye-well!

Så sent som 1962 kunde en variant av "Kom till mig på lördag kväll" spelas in efter småbrukaren Anders Carlsson i Kungälv's Ytterby (1891–1968). Han uppgav själv att den var hörd "av far i tidig barn-dom". Hans första strof lyder (ex. 3):

Kom till mej på lörda kväll,
– god by vare väl, god by vare väl –
så skall du få de ja lova dej.
– Hurra min boj, hurra min boj, hurra.

I Anders Carlssons variant har båda omkväderna en engelskspråkig förlaga, nämligen i shantyn "Goodbye, fare-ye-well", där orden "Goodbye, fare-ye-well" även ingår i omkvädet. Intressant är också att Anders Carlssons melodi tillhör samma typ som en variant av shantyn "Goodbye, fare-ye-well" återgiven av Hugill (ex. 4). Meloditypen måste ha varit välkänd i internationella sjömanskretsar; melo-

MM-l. = 58

8 Kom till mej på lördagkväll, -goodby vare väl, god
 8 by vare väl - så skall du få de jag lova dej. - Hur-
 8 ra min boj, hur - ra min boj, hur - ra.

Ex. 3. "Kom till mig på lördag kväll". Inspelning efter Anders Carlsson, Kungälv's Ytterby.

With a swing

Oh, don't yiz hear the Old Man say? Good-bye fare-ye-well! Good-
 bye fare-ye-well! Oh, don't yiz hear the Old Man say? Hoo-raw me
 boys, we're homeward bound!

Ex. 4. "Goodbye, fare-ye-well". Ur: Hugill, *Shanties from the Seven Seas*, s. 120.

diska motivlikheter finns t.ex. i en norsk variant av en visa – dock ej ballad – med samma omkväde (Brochmann, s. 48). Anders Carlsson sjunger på det tämligen lågmälda sätt som är karakteristiskt för honom, sångsättet i shanties i sin arbetsfunktion var annars det motsatta. Om just denna omkvädestyp har Stan Hugill skrivit (1961, s. 130): "These shanties with the word 'Hurrah', 'Hooray', or 'Hooraw' in the refrain or chorus were known to seamen as 'hooraw choruses' and it was very often said that 'our wild hooraw chorus soon raised the mudhook (or hoisted the tops'l [=topsail])'."

Ytterligare ett par refrängtyper tyder på användningen av ballader som shanties. I en visbok från Valbo socken i Gästrikland, skriven av Johan Wesslén troligen på 1890-talet, finner vi en variant av "Bonddrängen och jungfrun" med följande mellan- och slutomkväden. Visan börjar:

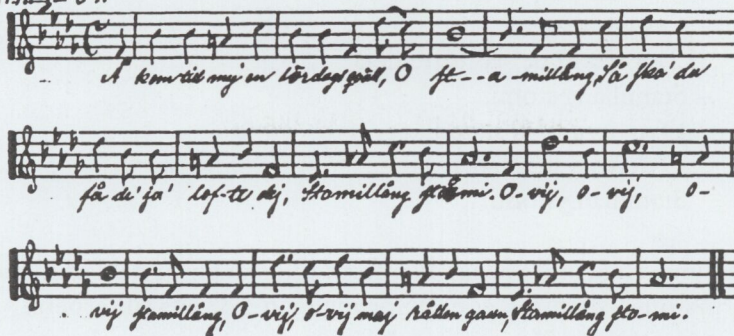
Der möttes två vänner på våtterlands bro,
– Hyfvoe för Sante-Anna, –
De lofvade varandra sin kärlek och sin tro,
– Hyfvoe maj bois for Mexiko.

Det försvenskade "maj bois" känner vi igen från andra belägg på denna ballad, bl.a. från skillingtrycksversionen som återgivits ovan, men vad är "hyfvoe" med sitt gammalstavade fv? Svaret finner vi i shantyn "Santiana", från början en pumpvisa. I "Santianas" refränger ser vi ursprunget till de svenska omkvädena. "Santianas" refränger, både mellan- och slutrefrängerna, växlade mycket från skepp till skepp. Stan Hugill återger åtskilliga av dem, bl.a. följande (1961, s. 82):

Heave and weigh Santiana.
Hooraw boys, hooraw ho.
Horoo Santy Ana.
All on the plains of Mexico.
Heave an' weigh, we're bound for Mexico.

Här finns sålunda både "Sante-Anna" och "Mexiko" – och "hyfvoe" är naturligtvis en svensk skrivning av "heave and weigh". Sättet att

M.M. $\text{♩} = 64$

Ex. 5. "Kom till mig på lördag kväll". Ur: Rancken 6, 205 nr 86 (ms i Folkkultursarkivet, Helsingfors).

koppla det egna landets traditionella visor till engelska shanty-refränger och använda dem som funktionella arbetsvisor var naturligtvis inte enbart ett svenskt fenomen. Engelska shanties sjöngs av sjömän från många länder, vilka på liknande sätt hanterade engelskan utifrån sina egna modersmål. På norska finns t.ex. en motsvarighet till Johan Wessléns nedskrift i refrängen "Hivåvei Santjanna!" i en sjömansvisa (Brochmann, s. 40 ff.) I Danmark kunde "En ridder og en fantegut", dvs. samma balladtyp som "Bonddrängen och jungfrun", spelas in 1979 efter en man född 1896, August Herløw, som lärde visan på sin första segling till Venezuela (Hej sing op, nr 29). Herløws variant sjöngs som bråttspelsvisa och de båda omkvädena är av samma typ som Wessléns.

I en variant av "Kom till mig på lördag kväll" förekommer ett till en början helt obegripligt nonsensomkväde, som även det får sin förklaring i en engelsk förlaga. Bland varianterna av denna ballad i Ranckens österbottensamlingar finner man en strof med melodi, upptecknad mot slutet av 1800-talet men representerande en äldre tradition. Till uppteckningen har fogats följande kommentar: "Mel: från Pjelaks by i Nerpes och Kristinestad inlärdes år 1855 i sagda by af sjömän ifrån sjelfva staden samt sedermera äfven af en (?) Signalist Sjövall vid Wasa Indelta bataljon, som dessförinnan hade varit sjöman." (ex. 5).

Å kom till mej en lördagskväll,
 – O stamillång, –
 Så ska' du få de' ja' lofte dej.
 – Stamillång stomi,
 Ovij, ovij, ovij stamillång,
 Ovij, ovij maj rällen gaun,
 Stamillång stomi.

De besynnerliga omkvädena kan föras tillbaka på en hel familj med "Stormalong"-shanties, som ursprungligen sjungits till arbetet vid pumparna. Ordet "Stormalong" i olika variationer ingår i visans refränger. Hugill nämner flera sådana refränger, t.ex. följande där sambandet med det svenska belägget framgår klart (1961, s. 78):

Grand chorus. 'Way-oh-way-oh-way—storm along,
 'Way—you rolling crew, storm along stormy.

"'Way-oh-way" har blivit "ovij, ovij" och "storm along stormy" skrivits – och kanske uttalats som "stamillång stomi". "Stormalong"-refränger har kunnat dateras tillbaka till 1830–40-talen. Den något roportade rytmen i det österbottniska omkvädet skulle kunna tyda på att melodin övertagits från en "Stormalong"-shanty.

The type of shanty sung at the pumps had to be jerky in rhythm to suit the jerky motion of the rocker bars, therefore although there were proper pumps shanties, such as the one given above, those used on the brake windlass were often appropriated for the job, such shanties as *Lowlands*, *Stormalong* and *Goodbye Fare-ye-well*. (Hugill 1969, s. 88)

I ljust av "Stormalong"/"Stamillång" får också det märkvärdiga omkvädet med den "studdiga" ballongen sin förklaring. Uttrycket förekommer i en uppteckning gjord i Småland 1942, och är säkert även det ursprungligen hämtat från den engelska refrängen:

När jag kommer till din port
 – hej studdig ballong –
 Öppna den men stäng den fort
 – Hej studdig ballong.
 Ögon blå det skall du få av mej

när näktergaln sina drillar slår
hej studdig ballong.

En tredje ballad som har anknytning till shanties är även den en skämtballad, "Flickor planterade kål" (SMB 232). Denna visa har, till skillnad mot de andra här beskrivna, också fått karaktär av sjömans-visa i allmänhet genom att de handlar om – eller kommit att handla om – sjömän. Visan inleds i allmänhet med att två eller tre flickor talar om giftermål och några män (t.ex. studenter eller sjömän) lyssnar på dem. Flickorna stänger sina dörrar med stickor och strån till natten, något som naturligtvis inte är särskilt effektivt. Dörren går också upp av en blåsande vind. De unga männen kommer in och tillbringar natten hos flickorna. I de äldsta beläggen, från 1700-talet, handlar det om djäknar (t.ex. i ett skillingtryck från 1774). Längre fram i tiden sjunger man inte längre om djäknar utan mer allmänt om "gos-sar", "beväringar" och "sjömän", de sistnämnda blir vanliga som age-rande från senare delen av 1800-talet och framåt. En liknande utveckling möter vi i den danska vistexten, där man i äldre textuppteckningar talar om en student och i yngre om matroser (Tang-Kristensen nr 50).

Vanligtvis är visan 2-radig och försedd med mellan- och slut-omkväde alternativt endast slutomkväde. Omkväderna är ibland trall-omkväden i en eller annan form, men oftast rör det sig om långa nonsensomkväden, då mer eller mindre interfolierade av enstaka begripliga ord.

Sternvall tog i sin samling in en variant av "Flickor planterade kål", som han uppger ha använts som halar-, pump- och bråttspelsvisa (s. 107 ff.). Den skrevs ned efter den tidigare nämnde kaptenen Olof Olsson med ett exceptionellt långt omkväde:

Solo. Där gingo tre flickor planterande kål.

Kör. Fantali för Julia, fantali för Julia!

Solo. De talte så mycket om giftermål.

Kör. Fantali för Julia!

Ref.

Solo. För lilla bromsen han var me,
den var så lejonlik att se.

Kör. Å så lyste de med ljus,

å så tog de en pris snus.
Oj, tjohalia! Oj, trigalia!
Sjömänner äro så förlustiga.
Oj, tjohalia!

- 2 Där gingo tre sjömän och hörde därpå:
"I afton vi skola till de flickorna gå."
- 3 Flickorna stängde dörren med stickor och strå,
för att sjömännerna till dem ej skulle gå.
- 4 Men så blåste där upp en nordvästerlig vind.
Dörren flög upp och sjömännen steg in.
- 5 Då bäddas det upp en förgyllande säng.
Behagar det gossarna att sova i den?
- 6 När som det vart dager och dager vart ljus,
då fanns det ej strå uppå flickornas hus.
- 7 De sjömän de ställde sig alla i ring,
karbasen den valsar laget omkring.
- 8 Ja, säkert få vi våra skinn igen,
men aldrig få de flickorna sin fågring igen.

Sternvall skriver själv i inledningen till sin bok bl.a. om omkväderna av denna långa typ (s. 14):

Sjömannen som sångare har alltid stått på en hög nivå, strängt bevakad av traditionen, om än sångsättet många gånger för den oinvidge kan tyckas rätt märkligt. Först och främst är ropet och omtagningen i de flesta sångerna karakteristiskt. Växelsång med solo och kör var vanlig i den berättande visan, bara melodien passade när man gick i "spelet" (gångspelet) eller vid pumparna. Ropet hörde mest till halarvisorna eller i forna tider bråspel. Detta rop har dock i senare tider ofta bortfallit, men förekommer dock rudimentärt som refrängsterm i de mest besynnerliga varianter: "Kirre virre!", "Victoria, victoria!", "Fantali", ja, till och med "Nicke dicke dickum plutt!"

Sambandet med den internationella sången har den här visans omkväde närmast i namnet Julia. Hugill nämner t.ex. "Southern Ladies" med början "What will you fetch your Julia?", som sjöngs vid ankar-spelet (1961, s. 395). I en finlandssvensk uppteckning från 1923, efter Jenny Gustafsson, Korpo socken i Åboland, upptar namnet Julia en stor plats i omkvädet:

Där stodo två flickor, planterade kål,
- tradiradiradiram tralallallej, -
de talte så ljuvligt om giftermål
- tradiradiram trallalallallej.
Hej Julia, Julia, Julia, Julia, hopsansej.
Julia, Julia, Julia hopsansej.

Skämtballaden "Flickor planterade kål", som sjungits i arbetet till sjöss har sålunda övertagit refränger från shanty-repertoaren. Den ger samtidigt exempel på hur vistyten fått andra huvudpersoner än i de äldsta beläggen. Djäknarna som på återvägen från flickorna möter en skolmästarman, har blivit sjömän som får stå till svars inför sin kapten. Trots detta har Olof Olssons variant en del av den stil som präglar balladen, t.ex. formeluttrycket "förgyllande säng" i strof 5 och inte minst den första versraden i strof 6, "När som det vart dager och dager vart ljus".

Ballader som fått funktion av shanties hör hemma i de stora segelfartygens tid och de tillhör en uteslutande manlig värld. Det är därför naturligt att uppteckningarna är gjorda i sjömanskretsar eller i kusttrakter där man haft kontakter med sjömän. De ballader man tagit upp är skämtvisor, där innehållet redan till sin karaktär givit underlag för utbroderingar av obscent slag. Visorna tillhör den svenska muntliga traditionen, men användningen och omkväderna är internationella.

Källor och litteratur

- Bondeson, August 1903: *Visbok*. 1–2. 2:a uppl. 1940. Stockholm.
- Brochmann, Diderik 1937: *Sjømannsviser*. Oslo.
- Hej sing op. Danske søfolk synger*. 1. Shanties & opsange. CD med kommentar av Svend Nielsen. (Dansk Folkemindesamling 6, 1996.)
- Hugill, Stan 1961: *Shanties from the Seven Seas*. London & New York.
- 1969: *Shanties and Sailors' Songs*. London.
- Sternvall, Sigurd 1935: *Sång under segel*. Stockholm.
- Sveriges Medeltida Ballader (SMB)*. Utgivna av Svenskt visarkiv. Arbetsmanus till band 5 (planerad utg. 2000). — Där ingen annan källa angivits är vistexterna hämtade härifrån.
- Tang Kristensen, Evald 1903: *Et hundrede gamle danske skjæmteviser*. Århus.

Lustige bröder, nu luller tilsamman!

En dryckesvisa av Lucidor?

Bengt R. Jonsson

Måhända borde jag i detta till Sven H. Salén dedicerade nummer av *Noterat* ha behandlat någon visa om sjölivet, men med anledning av det under 1990-talet starkt ökade intresset för Lasse Lucidor (närt av Torbjörn Säfves biografiska roman, Ulf Bagges utmärkta antologi och Stina Hanssons vetenskapliga edition) har jag istället valt att presentera en visa som jag inte utan skäl vågar attribuera till denne skald, vars maritima anknytning inskränker sig till att hans far var skeppslöjtnant och hans morfar amiral.

Visan ifråga ingår i ett skillingtryck ("Tryckt i thetta Åhr") från o. 1690, betitlat "Två Nya Lustige Och Kortwillige Wijsor" (exemplar i den Zetterströmska samlingen *Utvalda historier*, I:16, Uppsala UB). Den första visan i trycket, rubricerad "Om Tobaketz Missbruuk" och med textbörjan "J Fredh sitten alla goda Wänner", är litterärt föga högtstående; den är i korthet behandlad av Henrik Schück, *Ur gamla papper* VI, 1904, s. 142 ff., där författaren karakteriseras som "mera måttlighetsvän än poet". Den andra visan, den det nu gäller, har följande titel:

Ett Lustigt Dryckes-Bröders Memorial,
Huru the sigh ställa plägha vnder sin Act och Handel.
Sivnges vnder sin egen Thon.

Texten lyder:

1. LVstige Bröder, nu luller tilsamman,
Lijka som Heerdaar när the köra wall.
Then eena taar Pijpan, then andra taar Kannan,
Hwar och een snabbe sikh vthi sitt Kall:
Qwäder then eena, så dricker then andra,
Then eena han stupar, Then andra taar Fall.
2. Ingen vthaff oss skal sömniger wara,
Ingen vthaff oss som heeta wil Grilss.
Ingen vthaff oss skal Öhlkannan spara,
Hwem wijker vndan, han skal och få Filss:
Gräter j Bröder, så gör iagh thet samma,
Then som så låter, Han ibland oss gilss.
3. Lustigh Courasi / Falalalilorum
Jungfrurnas Skålar som vnna oss godt.
Lösen skal wara Trantrantaritorum
Låt rinna neder, thet gör oss wäl godt:
Speelmännerna spela på Harpor och Strängiar,
Man äter fast heller sudit än rådt.
4. Lustiga Bröder nu hålla tilhoopa,
Görom oss lustigh aff thenna här Sång.
Then intet kan qwädha så skal han få roopa
Vth heela Dagen och Natten så lång!
Then som i Morgon är heeser skal böta
Frukost i Laget för then som är swång.

Några ordförklaringar: *luller* imperativ pl. av *lulla* 'supa smått, gå o. gnola, befinna sig i upprymd stämning' (Hellquist), men *lulla* betyder också 'blåsa' i vallhorn, 'lulla vall'; *Grills* väl ung. 'lustigkurre', jfr dial. *grillskotte* 'tokig, befängd människa' (Rietz); *Filss*, jfr ty. *filzen* 'läxa upp'; *sudit* av *sjuda* 'koka'; *swång* 'med tom mage', jfr *svångrem*.

I kommentaren till den säkerligen mest kända av Lucidors visor, "Skulle jag sörja vore jag tokot", skriver Fredrik Sandwall (*Samlade dikter av Lucidor*, II, 1930, s. 46):

Bland 1600-talsvisorna i Zetterströmska saml. i U.B. Tom I finnes 'Ett Lustigt Dryckes-Bröders Memorial', som sjunges 'under sin egen Thon': "Lustige Bröder nu luller tilsamman" etc. Visan är byggd alldeles som L:s.

Det sista är en sanning med viss modifikation. Under det att "Skulle jag sörja" i samtliga strofer följer rimschemat AbAbAb (där versaler står för kvinnligt radslut), är detta i "Lustige bröder" något enklare såtillvida som femte raden i strofen inte bildar rim med någon av de andra; schemat är AbAbCb. Icke desto mindre får strofstrukturen sägas tyda på ett samband de båda visorna emellan (man kan gissa att de sjungits till samma melodi), något som styrks av några verbala likheter. Mest påfallande är släktskapen mellan sista raden i str. 1 av "Skulle jag sörja", som lyder "Mången mått liwa som ej äter skrätt" (*skrätt* är finskiktat mjöl, jfr uttrycket 'skräda orden'), och sista raden i str. 4 av "Lustige bröder": "Man äter fast heller sudit än rådt."

Det finns två dryckesvisor som med säkerhet diktats av Lucidor: "I män av höga sinnen" och "Kom, käre broder, kom". Den sistnämnda är virtuost rimmad i 10-radiga strofer med ymniga inrim i strofens tre sista rader; till sin stämning är den (liksom "I män") eljest lik "Lustige bröder". Karlfeldt yttrade i sin minnesteckning över Lucidor om "Kom, käre broder", att "Af den visan har Bellman fått uppslaget till Fredmans epistlar". Ett citat:

Hwip! thet är fullt / guttåhr!
Hwem swarar trij på ra?
Will här ingen säya Ja?
Tack min Broer deth war bra!
Rundadinellula!
Alt är uthe till en tåhr.

Med femte radens "Rundadinellula" skall jämföras "Falalalilorum" och "Trantrantaritorum" i str. 3 av "Lustige bröder".

Vad skall vi nu tro om detta? Är "Lustige bröder" diktad av en föregångare/samtida till Lucidor eller av en Lucidorepigon (som inte

mäktat leva upp till förebildens versifikatoriska förmåga)? Eller är "Lustige bröder" ett tidigt försök av Lasse Lucidor själv? Något säkert svar på dessa frågor kan blott ges av ett lyckligt (och tyvärr mindre sannolikt) arkivfynd. Men det finns i "Lustige bröder" något som talar för att vi faktiskt har att göra med en visa av Lucidor. Textbörjan i str. 1 och 4 ("*Lustige*") kan vara en avsedd författarsignatur, men framförallt ger begynnelsebokstäverna i de tre första stroferna ett akrostikon L J L, som kan utläsas Lars Johansson Lucidor.

Alldeles oavsett om denna författarattribution är riktig (vilket jag gärna tror) eller ej, är "Lustige bröder" en av 1600-talets bättre dryckesvisor, en bekantskap väl värd att göra, en visa att sjunga till "Harpor och Strängiar". Trantrantaritorium!

Jazz Around the World

Bengan Wittström berättar om en jordenruntkryssning med Charlie Normans orkester

Jens Lindgren (bearb.)

Många svenska jazzmusiker har arbetat på kryssningsbåtar ända sedan Paramountorkestern begav sig till New York med Gripsholm och Drottningholm i mitten av 1920-talet. Sådana engagemang har alltid varit åtråvärda eftersom de gett möjligheter att få god rutin, att få spela i en angenäm miljö och att få se andra delar av världen. Här berättar basisten Bengt "Bengan" Wittström för Svenskt visarkivs Jens Lindgren om en minnesvärd jordenruntseglat han företog som medlem av en orkester som leddes av pianisten Charlie Norman.

Det hände 1956. Charlie Normans kvintett, som hade bildats enbart för den här jordenruntkryssningen, bestod av Charlie själv, Roffe Berg gitarr, jag på bas och Stubben Kallin på trummor. Och så hade vi en kille som hette Karl-Ove Mannberg, violin. Jag hade spelat med honom, så jag visste att han var bra, annars kände inte Charlie honom. När jag ringde honom och frågade om han ville följa med mig och Charlie på en turné jorden runt blev han närmast förbannad och trodde att jag drev med honom. Han blev senare konsertmästare och t.o.m. professor i USA, men han kunde spela jazz och var rätt duktig på det till och med. Vi åkte iväg den 11 januari, tror jag, med tåg ned till Paris och vidare ner till Nice, dit vi kom c:a tolv timmar förse-nade. Vi vet inte vems fel det var, men där låg de och väntade på oss. De kunde ju inte åka utan band! De hade väl ett band redan, men det skulle vara ett större band också.

Vi utgick med M/S Kungsholm från Villefranche, som ligger nära Nice, och for till Neapel, Alexandria igenom Suezkanalen, Aden och Bombay, Ceylon (som det hette då) och upp till Thailand, ner till Singapore och Bali, sen upp till Hong Kong, Japan, därefter Hawaii och San Francisco, Acapulco och via Panamakanalen till New York där vi var i hela fyra dagar. Alla var besjälade av att spela dansant jazzmusik och det var lyckligtvis precis det som passade amerikanerna, och det vara nästan bara amerikanare som var passagerare. Om de tycker om någonting så gör de det helt och icke styckevis och delat, och de är tacksamma över att få höra lite äldre jazz. Vi fick relativt fria händer. Något latinamerikanskt och en och annan wienervals kanske det blev, annars blev det swingjazz av den typ Charlie spelar än idag, och det var alla med på. Jazz var ju den tidens dansmusik, kanske inte bopjazz, direkt, men låt oss säga "mainstream-jazz". Vi spelade också tango och sådant. Spelade man inte "Tango Jalousie" var det ingen djävul som gick upp, men började man med den kunde man spela vilken tango som helst sen. Den kände de igen som tango, annars var de osäkra på vad det var.

Charlie var förstås poppis. Svend Asmussen hade svarat för underhållningen på en tidigare kryssning, så man hade ju vant sig vid kvalificerad underhållning och dansmusik, men vi var ju inga tråkmän-sar direkt heller. Vi var anställda för att spela dansmusik och faktiskt även klassiskt ibland. Då räckte det med att Karl-Ove, som var mästare på det där redan då, tog med sig Charlie som sa "jag kan inte sånt där", men det visade sig mycket väl att han kunde, och det skulle alltid avslutas med "Fågelkvitter".

En båt kan ju, hur stor den än är, upplevas som trång till slut, även om man bor bra. Jag har ju hört talas om andra orkestrar där de har gått varandra på nerverna och till och med börjat slåss och så. Jag tyckte att båten krympte och blev som en Djurgårdsfärja till slut fastän den var på 22 000 ton. Det var knappa 300 passagerare. Den skulle kunna ta åtskilligt mycket mer, så nog fanns det utrymme alltid. Jag tror faktiskt att det var flera i besättningen än vad det var passagerare, så de blev verkligen omhuldade.

Nästan varje dag spelade vi på improviserade cocktailparties. Det var oftast nån av passagerarna som bjöd in, först i liten skala, men de ökade på och blev allt "schangdoblare" hela tiden för de ville

Hej världen, här kommer Bengan!

övertrumfa varandra. Det var på eftermiddagarna och där spelade vi samma typ av musik som senare på kvällsdansen. På ett sånt party kom det fram en dam, värdinnan antar jag, och sa till Charlie: "Tack snälla ni för musiken. Ni spelar ju mycket bättre än den där orkestern som vi har på kvällarna!". Charlie hade ju all möda i världen att hålla sig för garv. Annars spelade vi i något som kallades "main lounge".

Charlie bodde ihop med en dansk kapellmästare som spelade i en annan lounge. Han hade nog velat bo med oss andra i bandet, men han fick offra sig, stackarn. Annars delade vi andra tvåmanshytter som låg precis ovanför vattenlinjen, bra hytter med duschrum och breda sängar och det var inga större problem. Det är ju viktigt att sänjan är god när man lever så nära inpå varandra, och i stort sett fungerade det bra inom bandet.

Vi spelade i kostym, det var ju tvunget, och efter det att vi hade varit i Egypten hade vi dessutom fez under några dagar, mycket uppskattat. Det har vi till och med på bild: fem herrar i fez! Amerikanare är ju ofta snyggt klädda i såna här sammanhang. Herrarna i kostym, för det mesta, men när de skulle vara lite lösa och lediga hade de Kalle Anka-tröjor på sig. Det var man inte van vid då, att gubbar kunde vara så hipa och ungdomliga. Medelåldern var ju hög, och den kvinnliga delen var klädda som tonårstjejer med uringat och allt möjligt. Det blir ju parodiskt och lite tragiskt eftersom de inte fattade att de faktiskt var lite för gamla för det. Vi var noga med att inte umgås alltför mycket med publiken så att det kunde uppfattas som påträngande på något sätt, vi tyckte den där "gigolostylen" var corny. Annars fanns det några äldre herrar som fungerade som gigolos. De var egentligen anställda som sällskapsherrar, men de skulle dansa med damerna. Jag kommer ihåg en amerikansk överste som säkert var över sjuttio år. Han var där och filmade för bolagets räkning, men på kvällarna skulle han charmera damerna och få dem att känna sig yngre och tjusigare. Deras gubbar hade väl kastat in handduken, så det var övervägande änkor.

I stort sett hade vi samma förmåner som passagerarna med vissa förbehåll som att vi inte fick bada i poolen annat än vissa tider, och det var väl inget att orda om. En dum grej åkte jag på eftersom jag brukade gå in i biblioteket lite då och då. Jag tyckte om att vara lite ensam och skriva brev eller plugga. Då blev jag utkörd av någon i

besättningen som påpekade att jag inte skulle vara där med motive-
ringen att jag ju tillhörde besättningen. Jag tyckte det var menings-
löst eftersom jag inte gjorde något väsen av mig eller bredde ut mig,
och inte trängde mig på. Jag tror att jag bet ifrån mig ordentligt. Vi
hade ju talat om villkoren före resan: vi skulle ha samma förmåner
som Svend och hans band tidigare och det fick vi. Så vi var ganska
respekterade, i alla fall. Vi var måna om att sköta oss och att aldrig
dricka någonting före eller under ett framträdande. Det var aldrig
någon som "ramlade dit av törst", som man ofta hörde talas om i
jazzsammanhang. Frestelserna är ju stora och sprit var ju billigt an-
nars.

Jag kände mig inte på något sätt som längst ner på rangskalan, utan
snarare ganska högt upp, i nivå med befälen ungefär. Vi resonerade
aldrig på det sättet, och det var också lite av Charlies idé att se till
att vara god vän och likställd med kreti och pleti, bara man fick samma
respekt tillbaka. Man kan ju faktiskt bli betraktad som allt från smör-
gåsnisse till uppburen artist både av besättning och passagerare. Vi
åt t.ex. före passagerarna i deras matsal, alltså inte nere under däck,
och vi fick god service, så det kanske är en mätare på vår status. Sen
är det en annan sak att jag fick spader på hemresan och gick frivilligt
ner i mässen under däck och åt där i stället. Det kändes som det hade
varit kalkon, majonäser och goda såser varje dag. Det svängde inte
om käket, helt enkelt.

Vi hade relativt bra betalt, och beträffande de övriga arbetsvillkoren
så var det dansmusik från 9 till 1 på natten, när vi var till havs. När
båten låg i hamn var vi lediga, det kunde vara fyra dagar i rad som i
Bombay eller New York. Cocktailtimmarna på eftermiddagarna var ju
frivilliga. Ibland fick vi dricks, som Charlie fördelade. Jag har faktiskt
varit med om att en av gästerna kommer fram till orkestern med en
bunt sedlar och frågar om orkestern inte kan vara tyst ett tag, men
så var det gudskelov inte på den här kryssningen. Då känner man sig
lite kluven som konstnär, om man säger så. Han hade mycke kosing,
så han kunde göra vad han ville.

Men vi var lite indirekta vittnen till rasdiskriminering ombord och
det var ganska sorgligt. Bland alla de här människorna ombord, som
ju hade gott om kosing allihop, fanns det ett par som var negrer, han
var advokat och så var det hans fru. Sydstatarna hade gaddat ihop sig

och tyckte att det var för djävligt att det skulle vara såna människor där. Vi visste aldrig om det där förrän vi talade med en intendent ombord. Efter en tid var mannen inte längre med på dansen efter middagarna. Hon var kvar, men efter en tid försvann hon också. Det visade sig att sydstatsgänget först hade gått till kryssningsledningen och sagt att de inte ville ha några färgade med. "Det får ni finna er i", sade de, "här är de lika mycket värda". De blev så arga så de trängde sig in i parets hytt och trakasserade dem och sa att om de hade varit på en amerikansk båt hade de råkat illa ut. I Honolulu lämnade de båten. Dessförinnan var det så, att på ett sånt där cocktail-party man hade på eftermiddagarna så var det ett gammalt par från Boston som var värdar. De bjöd in det här färgade paret som heders-gäster, och vi njöt för vi visste då precis hur spelet gick när sydstatarna var tvungna att komma fram och hälsa på hedersgästerna. Även andra amerikaner ställde ju upp för dem.

Men i Bombay kom det på en indisk advokat som var lika svart som de, ja han var svartare ändå, men han var indier så det var inga problem. Han fick vara med överallt. Och det var en självgod, uppblåst Grodan Boll som gick upp och sjöng med oss, och han sjöng illa och falskt och han skrek som en galt.

Det var en lärorik erfarenhet att det kunde gå till så även i så sofistikerade sammanhang som där, och det gjorde ont.

Vi stack den 14 januari och var ute till Valborgsmässafton. Då kom vi tillbaka till Göteborg, tre och en halv månad. Ibland blev hemlängtan för stor, och det var inte så konstigt om man satt i Kinesiska sjön t.ex. Då samlades vi några gånger på fördäck, och Karl-Ove tog upp fiolen och spelade jämtländska folkvisor. Han kom från Jämtland. Det var så tårdrypande så vi grät. Det gjorde man faktiskt!

Det var i stort sett samma människor under hela resan, men det hände att folk lämnade båten och andra kom till. Jag minns att Gustaf Wally med polare dök upp två eller tre gånger. Han gjorde sin egen tur runt jorden med flyg, så han kom in som när vi låg i Bombay, till exempel. Då hörde man, och såg, honom – han var ju lång som fan – med den där nasala rösten: "Hej Charlie!". Sen dök han upp i Hong Kong och i Tokyo också med samma fras.

I Yokohama var vi på en nattklubb och där spelade de "Ack, Värmeland du sköna" som de kallade för "Dear Old Stockholm".

Miles Davies hade spelat in den strax innan. Jag tror inte att de visste att vi var svenskar, så det var ganska märkligt. Överhuvud taget var japanska band ganska bra redan då.

I Honolulu träffade vi Delta Rhythm Boys som var engagerade där och uppträdde på en kinesisk krog. Det blev ett glatt återseende för Charlie, Roffe och Stubben kände dem från Sverige. Bland annat åkte vi ut till en rik kvinna som hette Doris Duke och som ägde Philip Morris. Hon hade en villa lite utanför stan där vi jammade hela natten. Haschröken låg tät. Jag visste vad det var men jag prövade inte. Det var en "lazy" och avspänd atmosfär, bra musiker. Hon själv polade med pianisten Joe Castro. Bob Laine var där med egen trio. Han frågade Charlie: "Hörru Charlie, jag skulle så gärna vilja ha en panna Pommac!" Han hade väl druckit starkare, men han ville inte dricka mer, i alla fall då. Honom fick jag spela med sen när han kom till Sverige.

I Hollywood träffade vi Rolf Ericson, i New York, där vi var i fyra dagar, träffade vi dels Claes Dahlgren, och på Central Plaza som påminde om Nalen, Tyree Glenn, Roy Eldridge och Buster Bailey. Plötsligt kom det in en äldre mörkhyad gentleman med en trombone under armen. Alla häpnade på estraden och det hördes ett "oj!". Det var J.C. Higginbotham som dök upp efter att ha varit borta i ett år.

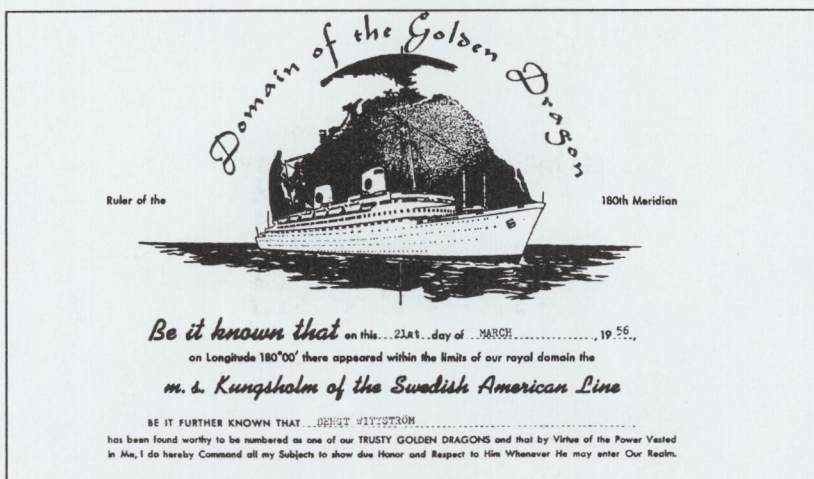
Delta Rhythm Boys bjöd Charlie Normans orkester på välomstmiddag på kinesisaurangen Lao Yu Chai. Bakre raden fr.v: Kelsey Pharr, Stubben Kallin, Lee Gaines, Karl-Ove Mannberg, Traverse Crawford, Roffe Berg, okänd dam och Charlie Norman. Främre raden fr.v: Bengan Wittström, okänd lokal jazzmusiker, René deKnight och Carl Jones.

De trodde att han var död, alltså, och så kom han bara in livs levande! Ett stycke jazzhistoria. På Stardust hörde vi Duke Ellington. Han hade radioutsändning direkt och han visade ut Paul Gonsalvez mitt under konserten precis som en ishockeydomare. Gonsalvez var "på röken" så han fick gå inför publiken och allt, men han fick väl komma igen efter ett par dagar, förmodar jag.

I Tokyo var vi på nattklubb, och den historien börjar egentligen på Ceylon. Jag hade faktiskt med mig tunnbröd i present till en bekant på Japanska ambassaden. Där träffade vi en japansk affärsman som sa att han skulle ta hand om oss när vi senare på kryssningen skulle komma till Tokyo. Han ägde ett sockerbolag där och hade resurser. Vi kontaktade honom och han tog oss till en klubb utanför Tokyo, där jag för första gången i mitt liv känt mig rasdiskriminerad. Han sa att det var sällan nån västerlänning satt sin fot här, för de är inte välkomna, men stället är väldigt bra. "Vågar ni med?" Jag tackade "ja" och kände mig som negern på båten. Vi satt med den här direktören på nattklubben. Stämningen var lite spänd, men ägaren kom fram och pratade med oss. Därefter gick han upp på estraden och sa att det var ett svenskt band som var där för att uppträda för alla gästerna. Där fanns ett band redan men vi gick upp också. Charlie rev

Maritimt spex på däck. I bakre ledet skymtas Charlie, Stubben, Karl-Ove Mannberg, Roffe och Bengan.

"Certifikat" utfärdat vid passerandet av datumgränsen

av ett par boogie woogie och isen brast fullständigt. Vi blev döds-
 poppis, inte minst Charlie, så när vi gick därifrån på morgonen stod
 de där och vinkade och bockade.

Den här resan har varit mitt livs äventyr. Jag glömmmer aldrig att
 innan jag for frågade jag min fru – jag var ganska nygift – om jag
 verkligen skulle resa. "Om du inte åker på den här resan kommer du
 att ångra dig i hela ditt liv", sa hon och det hade hon rätt i. Så jag
 tog mod till mig och gjorde det, och det har jag aldrig ånkrat. Att resa
 var inte så vanligt då, och att få se dessa främmande länder och färg-
 rika miljöer, märkliga kulturer och dessa människor, det finns inte ord
 för det. Man levde i ett äventyr hela tiden. Det har gett mig en inre
 säkerhet, och jag kan alltid återkomma till att "du har ju åkt jorden
 runt i alla fall, Bengan, du kan ju va' rätt nöjd". Jag har till och med
 fått uppleva min namnsdag två dagar i rad! Den 21 mars var det Bengt
 på båda sidor om datumlinjen. Musikaliskt sett var det inte märkvär-
 digare än andra engagemang, kan jag väl säga. Jag var ju bortskämd
 med den glädje och entusiasm som Charlie spred omkring sig, också
 till gänget. Det var rejäl, enkel, handfast och uppriktig jazzmusik. Vi
 var ju inte där för att skapa stor jazzhistoria utan för att få folk att
 dansa och få dem på gott humör, och tycker man om den typen av
 musik blir man ju själv på gott humör. "Det är fult att inte spela",
 brukar vi ju säga...

Lille Bror Söderlundh och visans renässans

Christina Mattsson

Den svenska schlagerens storhetstid inföll på 20- och 30-talen. Det var schlagermakare som Jules Sylvain, Fred Winter, Kai Gullmar och Lasse Dahlquist som dominerade. Dessutom fanns det en lång rad textförfattare med Karl Gerhard som den mest framträdande, och populära grammofonartister som Sven-Olof Sandberg och John Wilhelm Hagberg. Även om repertoaren var påverkad av utländska förebilder fanns här ett svenskt tonfall i både text och musik.

Men det fanns också en annan svensk sångartradition som hade börjat med 1700-talets Carl Michael Bellman. Birger Sjöberg och Evert Taube blev 1900-talets efterföljare. Birger Sjöberg hade debuterat med egna visor 1923. Helt okänd var han inte; texter och musik fanns i *Fridas bok* som kommit ut hösten innan. Framträdandet blev en omtumlande succé och snart nådde Birger Sjöberg och hans visor både Stockholm och landsorten. Inte heller Evert Taube hade från början tänkt sig en framtid som estradartist. Han ville bli målare och möjligtvis författare i nittiotalisternas efterföljd, men i stället fick han sina första engagemang som vissångare. Snart var han känd och älskad av hela svenska folket.

Det var tack vare diktande och musicerande personer som Sjöberg och Taube som intresset för de litterära visorna ökade. Det blev inledningen till en renässans för viskonsten. Gunnar Turesson berättar i sina *Visor och Skaldeminnen* att de fem åren mellan 1934 och 1939 var en guldålder för den litterära svenska visan. I september 1939 höll

Turesson sin tusende visafton i Lilla Konserthussalen, något som vittnar om publikens stora intresse.

Att Visans Vänner bildades 1936 var ett uttryck för det ökade intresset för visor och vissång. Sällskapet bestod av ett tjugotal intresserade lutsångare som brukade samlas på Den Gyldene Freden. Initiativtagare var Evert Taube, "visans vän nr 1". De första åren behövde man inga stadgar eller medlemsavgifter, men ganska snart till-satte man en nämnd på nio personer med borgmästare Gunnar Fant som preses. Vid sin sida hade han den då ende tjänsteförrättande medlemmen, ständige sekreteraren, apotekare Allan Wadström.

Det var en exklusiv samling lutsångare som hade bildat det första sällskapet för Visans Vänner. Här fanns många yrken representerade – läkare, tandläkare, veterinärer, officerare, bankdirektörer, ingenjörer, redaktörer, författare, skaldar och professionella lutsångare. Hedersledamot var prins Eugen och John Forsell och bland de första medlemmarna fanns bl.a. statsrådet Engberg, skeppsredare Sven Salén och Lennart Bernadotte. Skeppsredare Sven Salén var för övrigt den person kring vilken mycket av den svenska visan kretsade på den här tiden. Själv sångare tyckte han om att omge sig med andra sångare, följaktligen var han drivande i Visans Vänner och en av initiativtagarna. Ytterst diskret var han dessutom svensk visforsknings störste tillskyndare genom generösa bidrag till Svenskt visarkiv, men minst lika betydelsefullt har hans stöd till enskilda artister varit – Evert Taube, Lille Bror Söderlundh och andra, som vid behov kunde få ett eller flera handlån.

Visans Vänner träffades på Den Gyldene Freden. 1700-tals krogen hade återinvigts 1922, då huset och källaren testamenterades till Svenska akademien. Traditionen med Bacchi soldater, konstnärer i dikt, färg, form och på luta hade bestått. Där träffades Visans Vänner en gång i månaden för att under trivsamma former glädjas åt varandras prestationer. Dödstystnad skulle råda när någon sjöng, tal och personalhyllningar var strängt förbjudna. Men Visans Vänner ville inte bara var ett sällskap där man hade roligt, man ville också sprida kunskap om visan och därför planerade man att inrätta ett arkiv, där man skulle samla alla de visor som inte utgivits i tryck.

Sällskapet kom att bestå och så småningom tillsattes en ordentlig styrelse. Fortfarande var Gunnar Fant ordförande, sekreterare och

HUSMODERN

N:r 41 · 1940

I Finland 4.50 Fmk. (På järnvägarna 5 Fmk.)

Uppslaga B C
Pris 40 öre

Lille-Bror Söderlundh, känd från radio och revy, sjunger höstens visor för oss. (Färgfoto Gullers.)

**Se i n:ret: DE BÄSTA ÄNDRINGSMODELLERNA UR
HUSMODERNS STORA PRISTÄVLAN.**

skattmästare var Sven Salén och arkivet sköttes av Gösta Hådel. Intresset för vissången var nu så stort att man hade tvingats maximera antalet medlemmar till 100, men så var det inte heller bara "lutfiskar" som släpptes in i församlingen. 1946 var också poeter som Anders Österling, Nils Ferlin och Rune Lindström medlemmar i Visans Vänner.

Lille Bror Söderlundh var en av de aktiva medlemmarna, i varje fall under de år då han var bosatt i Stockholm. Han underhöll gärna de andra i sällskapet med egna visor då man samlades på Den Gyldene Freden.

Lille Bror Söderlundh var, precis som många av de andra i sällskapet, en s.k. lutsångare, men han spelade mycket sällan luta. "Lutsångare" var helt enkelt en samlande beteckning på personer som sjöng visor till eget ackompanjemang på luta eller gitarr. Lille Bror föredrog gitarren, medan andra vissångare som Evert Taube, Gunnar Bohman, Åke Claesson och Vilhelm Julinder hellre trakterade lutan. Viskompositören och vissångaren Bo Sundblad, som kom med i Visans Vänner 1938, har bekräftat att de alla kallades för "lutsångare" oavsett om det var luta eller gitarr som var instrumentet.

När Visans Vänner bildades 1936 var tonsättaren Ture Rangström en av de första att kommentera händelsen och vad han önskade var en ny svensk visa som skulle födas ur mötet mellan musikanterna och de fullfjädrade poeterna:

Därför vänder jag mig, som musikanter till poeterna. Mina herrar, det är på Er det hänger! Släpp för tillfället, o, Pär Lagerkvist, din sublimes kvast av eterneller, skriv en bordsvisa för läckert festligt folk! Du, Harry Martinson, lägg din lyriska finkam åsido och skriv en enkel sjömansvisa, vandrarsvisa. Sten Selander skriver stockholmsgrabbens vårväde, Lindorm bakgatans poesi. Sigfrid Siwertz diktar om silkesstrumpan strax vid Slussen, Bo Bergman slår sig för bröstet och säger: Ack, herre Gud, en gång var även jag en positivhalare! Det är så det går till i dikt och diktande ton. [...] Kan min förhållandevis brinnande anda sätta fötterna i svansen på svensk dikt, det skall stå glädje kring den och av den, så har dessa ord icke varit förgäves. [...] Låt oss för svenska folkets skull hjälpas åt att göra "vacker vardagsvara" av den lilla stora dikten och den lilla starka tonen. (Rangström, T., Visan vaknar, *Vår sång* 1936, s. 67)

Det var populärt med visor, men de höll inte alltid den nivå som de mer kultiverade recensenterna önskade. Istället var det vanligt, me-

nade kritikern Curt Berg, att hela genren byggde på pretentiösa pekoral, tillverkade av kompositörerna själva eller deras vänner och bekanta (DN 23/12 1939). Visserligen sjöngs fortfarande de gamla hederliga skillingtrycksvisorna, t.ex. "Hon växte i torpet" eller "Nu är det soligt och varmt på näset", men det vara bara ett fåtal visor som hade något som helst artistiskt värde. Lille Bror Söderlundhs tonsättningar fick godkänt, användbar var också Bo Sundblads tonsättning av "I Lissabon där dansa de" liksom Per Martin Hambergs av "Balladen om franske kungens spelmän", tyckte han (DN 19/12 1939). Kritikerkåren var inte nådig, när den nya svenska visan eller schlageren skulle beskrivas:

Visan har fått sin renässans. Visskalder och komponister växa som svampar ur den svenska odlingens mark. Somligt är bra, det mesta uppkok på något gammalt, något har inte ens med visor att göra. [...] Det mest seglivade som finns inom denna svenska småkonst är dålig smak och den dåliga smaken har verkligen fått florera de senaste åren till den vilda grad att man snart skulle tro botten nådd. Endast den ringa del från slagdängans marknad som snurras ut bland svenska allmänheten av grammofonbolagen är ju härresande i sin komprometterande dilettantism. Dess infantila, för att icke säga dumma och banala kombination av dålig text och dålig musik äro på sin höjd värda ett hångrin och både dess författare och utöware stå i den dåliga smakens sold. (GHT 14/12 1939)

Det fanns en längtan och ett behov av texter och melodier av god kvalitet. Möjligen var detta behov fött ur alla de schlagermelodier som översköldade landet, på estrader, via radio eller i tryckt form; notförlagen tävlade i att snabbt trycka upp slagdängorna med text och musik.

En stor DN-artikel med rubriken "Ljumma och lyriska vindar över staden" kunde berätta en hel del om de nya motströmningarna. Reportern besökte på hösten 1942 en sjungande krets ungdomar i Klara, som ville försöka slå ut schlageren:

Det är inte fråga om annat: gitarrerna knäppa allt flitigare i enkelrum, salonger och festsalar, och det blåser doftrika vindar från Backafall och många andra vackra platser. Lyriken har fått ett uppsving – om det nu beror på bränslebristen, ransoneringen eller en ny litterär smak kan göra detsamma. Ferlin och Gullberg äro dagens män, men även Ture Nerman och gamle Jonas Love Almquist ha många vänner. (DN 12/10 1942)

Schlagern var döende, menade ungdomarna, intresset för slagern hade svalnat, möjligen beroende på att genren blivit så industrialiserad och mekaniserad att den mist varje droppe liv. Nu var det tid för visan att erövra terräng. Det enda som krävdes var propaganda. Alla bättre poeter borde sätta sig ner och skriva ännu fler goda visor. Vilka visor ville man då sjunga?

Det började med att en grabb tog fram sin gitarr, knäppte litet och stämde upp en av de visor som kanske mer än någon annan kommit att bära de nya lyriska stämningarna, "Flicka från Backafall". Det är väl en tjugo år sedan Gabriel Jönsson skrev den dikten. Men då det gäller god lyrik spelar tiden mycket liten roll. Av de visor som nu sjungas runtom i landet äro några fem år gamla och andra femtio och mer. För att riktigt visa detta tog pojken med gitarren som nästa nummer Jonas Love Almquists "Herre Gud vad det är vackert att höra toner av en salig ängels mun" och ovanpå den Nils Ferlins "När skönheten kom till byn".

Det är något särskilt med Ferlin. Han har nog stor förtjänst av att lyrik nu når ut till betydligt vidare kretsar än bara för tio år sedan, och man märkte också på suset i 80-talssalongen då "Skönheten" togs upp att här kom en skald med alldeles särskild genklang. Och att Lille Bror Söderlundhs Ferlin-musik fått grepp om sinnena. [...] Så tog en annan sångare vid. Han sjöng utan något ackompanjemang alls en sak av Dan Andersson, "Jag väntar vid min mila", som han för sin del särskilt fäst sig vid, medan flickan vid hans sida tog upp en liten visa, som kom en att fundera över vilka stora ouppträckta skatter vi ännu ha i vår lyrik. Det var "Beatrice Aurore" av Harriet Löwenhjelms, den melankoliska lilla dikten om drömboken som var till så liten glädje.

Och nu var tiden inne för Evert Taube. Det sällskap är inte gjort där inte någon Taubevisa passar, så oändligt rikt som hans register är [...]. Sedan blev det en Ferlin igen, så en dansk och en skotsk visa, och sedan var man framme vid den dikt som – man vågar nästan säga det – är den mest kända i modern svensk lyrik. Ja, för närvarande mer än både Frödings och Karlfeldts stora slagnummer. Den är av Ture Nerman och börjar så här:

Den vackraste visan om kärleken
kom aldrig på pränt.
Den blev kvar i en dröm på Montmartre
hos en fattig Parisstudent

Det blev ganska tyst i salongen efter den, och då bar värdinnan in den heta vinbålen, en påminnelse om att det blivit höst de senaste dagarna. (DN 12/10 1942)

I denna sångartradition med rötter långt tillbaka i tiden, handlade det inte bara om mer eller mindre lyckade föreningar mellan text och musik. Själva framförandet var minst lika avgörande. Vissångaren Sven Scholander hade från 1890-talet med stor framgång väckt liv i den bellmanska viskonsten i ett ögonblick när kritiken och den kräsnare publiken krävde ett helsvenskt alternativ till varietéernas slagdängor. Förutom Bellman sjöng Sven Scholander också franska chansoner och tyska lieder, och längre fram fanns både Frödings, Karlfeldts och Dan Anderssons diktning på hans repertoar. Att Birger Sjöberg kunde fånga publiken var omvittnat, för att inte tala om Evert Taube, som visserligen inte alltid imponerade med sin sångröst, men som med andra medel trollband publiken. Det rörde sig om en syntes där sång, tal, gester och mimik var förutsättningen för kommunikationen med publiken. Det var denna tradition som Lille Bror Söderlundh förvaltade när han mötte sina åhörare. Med sitt karakteristiska framförandesätt blev han snart populär i ganska vida privata kretsar, och det dröjde inte heller länge innan han fick erbjudande om att sjunga i offentliga sammanhang.

I slutet av 1930-talet var Lille Bror Söderlundh engagerad som kapellmästare på Bellmansro. Där ingick det i hans uppgifter att också underhålla gästerna med sång. Stundom uppträdde han, förklädd till Bellman, och sjöng Fredmans epistlar och sånger, men snart gick han över till sina egna tonsättningar av Nils Ferlins dikter. Alltid ackompanjerande sig själv på gitarr. Därmed gjorde han reklam inte bara för Nils Ferlin, som då fortfarande var tämligen okänd, utan också för sig själv.

Engagemanget på Bellmansro sträckte sig över flera säsonger. Det gav honom en regelbunden inkomst, men också nya arbetstillfällen. Ryktet om hans vissång hade börjat sprida sig. Från att ha varit violinist och kapellmästare, blev Lille Bror Söderlundh en mer och mer eftersökt vissångare. Han kände en viss förväntan inför detta faktum och hade inget emot berömmelsen, ifall den skulle komma i samband med publiceringen av hans Ferlintonsättningar på hösten 1939.

Det fanns flera personer i Lille Bror Söderlundhs omgivning som var ivriga att skynda på honom. Med lätthet fick han nya uppdrag och äldre, mer erfarna artister ville gärna se honom i sitt sällskap eller, vid behov, som värdig ersättare. När Nils Ferlin insjuknade i samband

med en ABF-turné i Värmland i december 1939, fick Lille Bror ersätta honom. Den värmländska publiken hade inte mött Lille Bror tidigare och detta blev ett utmärkt tillfälle att lansera såväl vissångaren Söderlundh som hans vissamling *När skönheten kom till byn* och lokalpressen var med på noterna:

Den unge sångaren och musikern var en mycket angenäm bekantskap att göra. Det var onekligen han som gav stämning och färg åt aftonen. Han behärskade intima visans uttrycksfulla och fina konst aldeles förträffligt och tolkade särskilt Ferlindikterna så levande och besjälade, så det var en sann glädje att lyssna till honom. (Werml tidn 2/12 1939)

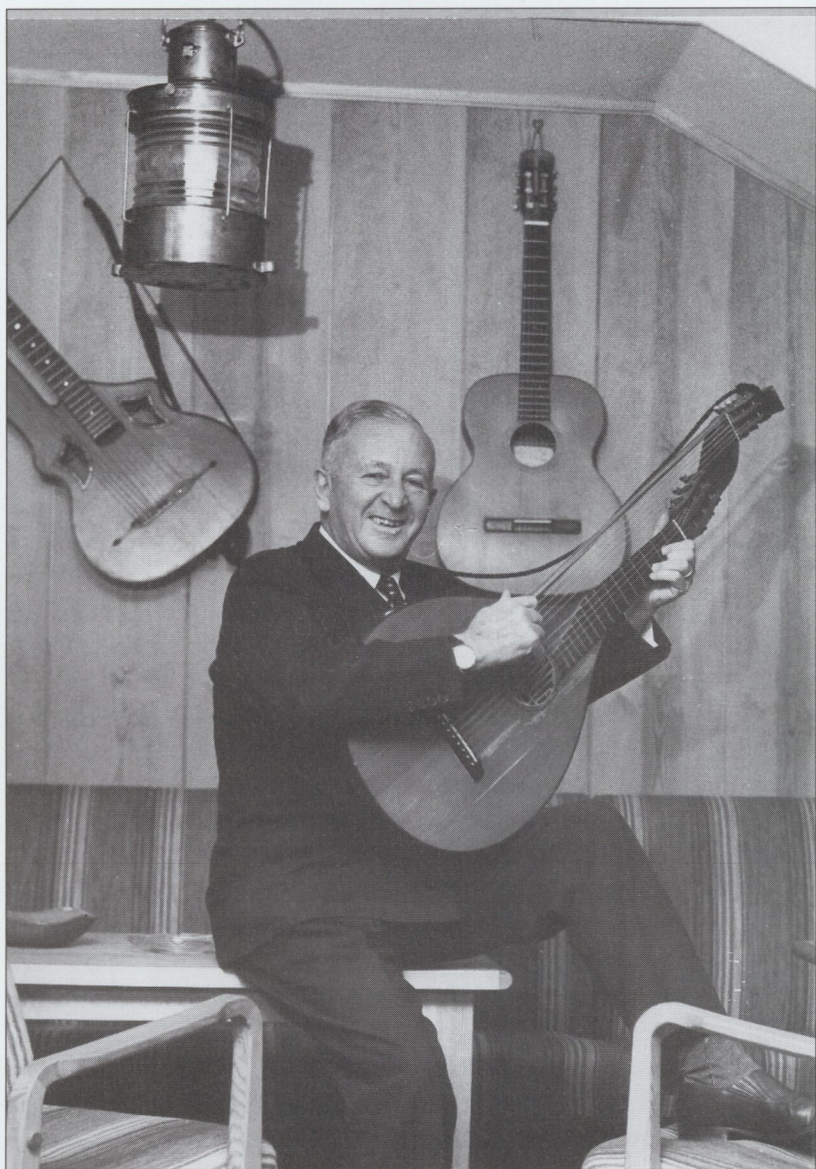
Lille Bror Söderlundhs komponerade visor föreligga för övrigt just nu i bokhandeln och kunna varmt rekommenderas. Det man fick höra var verkligt bra saker, melodiskt finstämda och i känslig anslutning till textinnehållet, varjämte hr Söderlundh också tolkade visorna med musikaliskt liv och säker föredragskonst. (Karlstads tidn 2/12 1939)

Att varva musik och dikt var ett gångbart programkoncept och Lille Bror uppträdde inte bara tillsammans med Nils Ferlin utan även med olika skådespelare som skötte diktuppläsningen. Skådespelaren Åke Claesson var en sådan partner, en annan var Inga-Bodil Vetterlund. Förutom den mer privata samvaron i kretsen av Visans Vänner hände det ibland att Lille Bror Söderlundh framträdde offentligt tillsammans med Evert Taube. Sådana gånger stod Taube i centrum, Lille Brors roll var kapellmästarens, även om det hände att han någon enstaka gång framträdde som vissångare också. När så skedde, var det ett inslag som publiken uppskattade:

Det kan slutligen sägas, att Lille Bror Söderlundh trots ett alltför blygsamt föredragningssätt hade hela publiken med sig – i aldeles hög grad damerna – när han sjöng några näpna kärleksvisor till luta. (Örebro Dagbl 6/10 1941)

Och intresset för vissångaren Lille Bror Söderlundh mattades inte, tvärtom. Vissamlingen *När skönheten kom till byn* trycktes om och om igen och hade vid Lille Brors bortgång 1957 nått en upplaga på 27.000 exemplar, vilket är ett ansevärt antal. Lille Bror var en del av den svenska visans renässans, vilket också pressen gärna påpekade:

Lille Bror Söderlundh är utan tvivel en av dem här i landet som f.n. göra mest och lyckas bäst i strävandena för en visans renässans och har därvid genom en redan aktningvärd kompositorisk insats rikat vår vislitteratur med

Sven Salén, Visans Vänners mecenat och sekreterare, i rederiets vindsvåning på Styrmansgatan 4, inredd för Svenskt visarkiv och Visans Vänner. Foto från Visans Vänners bildarkiv.

åtskilliga haltfulla och även högst uppskattade nyheter, varjämte han också själv som talangfull exekutör, bl.a. i radio, bidrager till att lära svenska folket sjunga svenskt, som en välbehövlig motvikt mot det monotona utländska schlagerswingandet. (Karlstads Tidn 20/10 1941)

Konstarten visan, den mest omedelbara av alla sångliga konstarter, upplever i dessa dagar en renässans och en välbehövlig sådan gentemot den förhärjande epidemi som under de senaste åren dragit över landet i form av swingen. Men det är icke vilken visa som helst, som nu levt upp igen, utan den folkliga till ackompanjemang av gitarren. Trubaduren framför andra är Lille Bror Söderlundh. (Värmlands Posten 20/10 1941)

Lille Bror Söderlundh var på väg att bli mycket känd. Inbjudningar kom från hela landet – föreningar, företag och nöjesarrangörer ville alla att Lille Bror skulle framträda. Förvånansvärt ofta lyckades han tillmötesgå förfrågningarna. Det finns en omfattande korrespondens bevarad från arrangörer runt om i landet som ville engagera den populära sångaren. Det var framträdanden på Barnens Dag, idrottsföreningar, vernissager – snart sagt, alla de sammanhang där en visa kunde passa. Han var återkommande gäst på många estrader och publiken var entusiastisk.

Sakta men säkert hade visan vunnit terräng. Evert Taube hade på kort tid vunnit en enorm popularitet, Karin Juel var ett annat namn, efterlängtat i radio och en succé på grammofon. Och Lille Bror Söderlundh hade blivit omtalad för sin melodiosa sång och sitt gitarrspel. Det var en visans renässans på gång och våren 1942 bestämde sig Filmjournalen för att finna "flickan med melodi".

"Var finns flickan med melodi?" frågade tidningen och drog därmed igång en rikstävling för att utse den flicka som kunde sjunga svenska visor bäst och vackrast. "Varje modern ung och söt flicka", skrev tidningen, kunde delta i tävlingen och varje flicka skulle få sin chans. Det var bara att skicka in anmälan. Filmjournalens representer valde sedan ut de flickor som skulle få provsjunga och gå vidare, när den stora jakten på "flickan med melodi" nådde just deras hemorter. De tävlande flickorna rekommenderades en provkarta på melodier att sjunga i uttagningen. Det var aktuella melodier, det var visor av Taube och Bellman, kupletter av Karl Gerhard, allt tycktes vara möjligt bara framförandet skedde "med inlevelse och kläm och melodi". Vinnaren skulle få 500 kronor, hon skulle få göra filmroll

Sven Salén och Evert Taube i von der Lindeska Valven, 1940-tal. Foto från Visans Vänners bildarkiv.

hos Wive Film, hon skulle få provsjunga för Husbondens röst, hon lovades teaterengagemang på Blancheteatern och hon skulle få uppträda inför ett "jätteauditorium" vid den stora sluttävlingen i Stockholm.

"Flickan med melodi" var en stort upplagd turné till ett stort antal av Sveriges städer och förste flickjägare var Lille Bror Söderlundh. Med anledning av rikstävlingen berättade han för tidningen om det stora svenska visintresset. Och är hans beskrivning riktigt återgiven av Filmjournalen, måste man även som nutida läsare häpna.

När han förra sommaren en kväll trädde in på en friluftscen i en av våra större städer i södra Sverige för att sjunga några visor blev han alldeles darrig i knäna och höll på att gå tillbaka igen. Det var svart av folk framför honom – över 20.000 fick han höra sen – som kommit för att lyssna till "några låtar sjungna till gitarr" som han själv anspråkslöst uttrycker det. Så fort han började sjunga blev det fullkomligt tyst. Folk var märkbart tagna. (Filmjournalen nr 21, 1942)

Jury i denna reklambetonade amatörtävling bestod av Karin Juel, Gaby Stenberg, skeppsredare Sven Salén, direktör Harry Roeck Hansen, skådespelarna Rune Lindström och Nils Kihlberg samt en representant för Filmjournalen, allt under ledning av Lille Bror Söderlundh. Men Lille Brors egentliga uppgift var att dra fullt hus åt Filmjournalen när rikstävlingen drog genom landet. Programmet var nämligen upplagt på ett och samma sätt varhelst i Sverige man befann sig. De utvalda flickorna sjöng, publiken röstade, Lille Bror var konferencier och sjöng några av sina egna visor, publiken lyssnade på Filmjournalens kapell och därefter vidtog dansen sedan Lille Bror utbringat ett fyrfaldigt leve för den svenska visan.

Eskestuna Folkets Park var platsen för premiären den 29 maj. Man fortsatte nästa dag till Idrottsparken i Strängnäs, därefter till Karlskoga Folkets park, sedan till Kristinehamns Folkets park och den 3 juni var man i Mariebergsskogen i Karlstad. Och så fortsatte jakten på "flickan med melodi" över hela Sverige. Tävlingen drog överallt mycket publik. Det var vanligt med flera tusen åskådare varje gång och "melodigänget" möttes överallt av nationalklädda skolklasser, lokalredaktörer och fotografer vid sidan av de lokala förmågor som anmält sig till tävlingen.

Sista platsen på denna riksturné på jakt efter "flickan med melodi" var Göteborg. Där tävlade inte mindre än 100 flickor, vilket innebar sex timmars oavbrutet arbete för Lille Bror, orkestern och alla andra som arbetade med produktionen. Totalt hade 1.200 flickor medverkat på 35 platser under den en och en halv månad som turnén pågått. Lille Bror Söderlundh hade sjungit sina egna visor om och om igen och lyssnat på "Lili Marleen" och "Godnattvalsens" alltför många gånger.

I och med finalen som ägde rum på Auditorium i Stockholm den 19 september 1942 avslutades arbetet. Tjugo flickor från landsorten tävlade mot tio flickor från Stockholm. Segrade gjorde stockholmsflickan Gunvor Berglund och hela riksturnén avrundades med en stor fest för visan på Den Gyldene Freden.

För Lille Bror Söderlundh innebar denna sommarturné helt nya erfarenheter. Han mötte ilskan och besvikelsen hos alla de flickor som blev utslagna och inte gick vidare till finalen i Stockholm. För att inte

tala om de unga flickor som med föräldrarnas hjälp skrapat ihop pengar för att ta sånglektioner för att få en så bra placering som möjligt. För dessa var det en katastrof att inte ens kallas till provsjungning.

Men i ett slag var också Lille Bror Söderlundh väldigt känd, inte minst hos de svenska tonårsflickorna. Publiciteten, ståhejet och uppmärksamheten kring jakten på "flickan med melodi" förde också annat med sig. I Södrans nyårsrevy *Marsch till Söder* framförde Åke Söderblom en muntert ovänlig sak om "Lillebror Söderlidder-ladderlund" som pressen kallade för revyyns roligaste, nämligen "Gossen med melodin", en ganska elak visa om Lille Bror Söderlundh (Allers 9, 1943).

Artikeln är ett utdrag ur en kommande bok om Lille Bror Söderlundh (Atlantis förlag, utgivning år 2000)

Källor och litteratur

Rangström, T., Visan vaknar. (*Vår sång* 1936, s 67)

Turesson, G., *Visor och skaldeminnen*. Sthlm 1976.

Lille Bror Söderlundhs samling med pressklipp (i privat ägo)

Ulf Peder Olrog på fältet

Märta Ramsten

I vad mån skall man främst satsa på ytterligare kopiering, katalogisering, materialsammanställning, vetenskaplig analys eller insamling?

Den frågan ställde Ulf Peder Olrog i en redogörelse för Svenskt visarkivs verksamhet åren 1951–1960. Han gav inget direkt svar på sin fråga då, han menar att det är ett svårt avgörande, men fem år senare skriver han:

Nu finns ingen anledning till tveksamhet längre. Man bör först och främst satsa på insamling och inspelning av de gamla visor och den folkmusik som fortfarande finns kvar. Det är vår skyldighet mot eftervärlden. ("Visorna från Nötö"; i *Arv* 1965.)

Det har skrivits flera böcker och artiklar om Ulf Peder Olrog – visdiktaren, viskompositören, visforskaren och radiomannen. Men mycket litet har skrivits om hans viktiga roll ifråga om inspelning av svenska folkmusiktraditioner. Förutom att han var en av grundarna av Svenskt visarkiv, drev han under 1960-talet också starkt frågan om en landsomfattande inspelningsverksamhet förlagd till arkivet.

Visforskaren Olrog insåg vikten av att komplettera upptecknat material med inspelningar när han arbetade med sin doktorsavhandling. Hans intresse för den "levande traditionen" väcktes och gav nya frågeställningar som fick honom att ge sig in på ett stort och nytt material.

Ulf hade tidigare lagt ner mycket arbete på att katalogisera och systematisera de visor som fanns i skillingtryck enligt den modell som var hans. Nu möttes vi, och han fick ta del av det material som jag hade fått in under mina inspelningsresor. Det, vill jag säga, blev en chock för Ulf. Han insåg

med ens att detta material fanns kvar i levande tradition. Man kanske kan våga påståendet att för honom kom det som han ditills sysslat med att blekna bort. [. . .] Till Ulfs heder måste sägas att han tog itu med detta nya på ett generöst sätt. (Uttalande av Matts Arnberg i *Vi minns Ulf Peder Olrog. Vänner berättar för Håkan Norlén*, 1986; s. 54.)

Prioriteringen av inspelningsverksamheten var säkert en av de avgörande orsakerna till att han aldrig hann få sin avhandling klar. Professor Dag Strömbäck försökte i ett brev 1966 övertala Olrog att göra färdig sin avhandling. Men Olrog svarade:

Jag har funderat och funderat. (Men) som jag sade till Dig [. . .] har vi en mycket begränsad tid att rädda de äkta visor som vi vet fortfarande lever kvar ute i bygderna. Så länge en sådan räddningsaktion inte satts igång förefaller det mig futilt och inte fullt så angeläget att syssla med utredigering, kontroll och publicering av mina vetenskapliga resultat. Det är något som trots allt får vänta. (Cit. efter *Vi minns Ulf Peder Olrog*, s. 78.)

Men det gällde att få fram ekonomiska resurser för en mer omfattande inspelningsverksamhet. Som medlem i STIM:s och SKAP:s styrelser drev han frågan där, men av juridiska skäl gick det inte att få loss finansieringsmedel. Olrog pekade på siffror som visade att folkmusiken och visorna vid den här tiden drog in mycket pengar till arrangörer, artister och grammofonbolag, medan traditionsbärarna och folkmusikinstitutionerna blev helt lottlösa. För att åtminstone något av de inströmmande medlen skulle komma traditionsbärarna till del bildades på Olrogs initiativ den s.k. Folkmusikfonden, en fond som byggde på frivilliga bidrag från användarna. Men medel till inspelningsverksamhet fick sökas på annat håll.

Slutligen lyckades han via Samarbetsnämnden för svensk folkmusik få fram medel till en ettårig försöksverksamhet under 1968. Denna verksamhet permanentades och blev till en fast tjänst vid Svenskt visarkiv då arkivet förstatligades 1970. Inspelningsverksamheten kom alltså igång till Olrogs belåtenhet, en verksamhet som han följde med stort intresse så länge han fanns i livet.

Kontakter med radion

1947–48 anordnade Radiotjänst och Gustav Adolfs Akademien en folkvisepristävling. Man uppmanade svenska folket att skicka in tex-

ter och eventuellt också melodier till gamla visor. Om denna tävling står att läsa på annan plats i denna skrift. Olrog deltog i den jury som skulle bedöma insända bidrag. I uppföljningen av tävlingsvinnarna kom Olrog i kontakt med Matts Arnberg på Radiotjänsts musikavdelning som vid den tiden hade påbörjat sina inspelningsresor ute i landet. Samarbetet kom igång och de gjorde tillsammans en lång rad program om folkliga visor och passade då på att efterlysa visor i anslutning till programmen.

Där har jag ett praktexempel på hur det kunde gå till. Vi hade ett program där Ulf berättade om en internationell ballad, Lord Randal, som ju tidigare hade funnits här i Sverige och upptecknats – inte så många gånger, men i alla fall hade funnits – men som sedan var totalt borta. Ulf berättade då hur balladen om Lord Randal kommit till Amerika och omvandlats där. Sedan hade vi fått tillbaka den i form utav Billy Boy.

Men då fick vi ett brev från Rätansböle uppe i Jämtland, en kvinna som skrev att den där sjunger min mor. Det blev så att det var Ulf som åkte upp dit. Vi fick alltså denna underbara ballad "Vad fick du där till bästa, dotteren lånan min?".

Det är bara ett exempel på hur vi arbetade. (SVA BA 2942, intervju med Matts Arnberg 4/11 1976)

Kvinnan som sjöng in denna ballad (Den lillas testamente) för Ulf Peder Olrog hette Ester Andersson (f. 1900) och hon hade i sin tur lärt visan efter sin mormor f. ca 1830. Inspelningen ägde rum i Östersund den 7 juni 1953 och är så vitt jag vet den första traditionsinspelning som Olrog var med om. (Inspelningen är numera utgiven på CDn "Den medeltida balladen", Musica Sveciae; Folk Music in Sweden.)

Men också Olrogs kontakter med olika folkloristiska arkiv utnyttjades när det gällde att hitta nya meddelare. Storsångerskan Lena Larsson och hennes bror Anders Carlsson, hembygdsman och spelman, hittade Olrog via Västsvenska Folkminnesföreningen (numera Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet) i Göteborg, dit Anders Carlsson hade skickat berättelser och visuppteckningar från sin hembygd Kungälv's Ytterby. 1955 gjorde Olrog ett besök hemma hos Anders Carlsson och spelade in ett 20-tal visor och några spelmanslåtar för radion. Två år senare var Olrog och Matts Arnberg på plats igen i Kungälv's Ytterby och spelade då in framför allt Anders Carlssons syster Lena Larssons stora visrepertoar.

I deras hus vid kröken av Nordre älv nära järnvägsbron till Hisingen satt bror och systrar, hustrur, barn och svågrar och sjöng och berättade en hel dag, ofta mer för varandra än för mikrofonen. Här levde visan i sin rätta miljö. Resultatet av denna inspelningsdag blev bland mycket annat även dessa balladinspelningar av Lena Larsson.

(Olrog, "Om ballader i levande tradition", s. 74 i Arnberg, red, *Den medeltida balladen*, 1962)

Detta var början till den stora dokumentation av Lena Larssons vis-tradition som genomfördes av radion de följande åren. Just balladerna intresserade Olrog särskilt och av det upptecknade materialet hade han förstått att det borde finnas en del sångare som fortfarande kunde sjunga ballader. Ett av målen var att kunna göra en programserie i radion om den medeltida balladen och illustrera med inspelningar ur den levande traditionen, något som också genomfördes 1958. Några år senare publicerades också det stora Lp-albumet "Den medeltida balladen" med inspelat material.

Ett samarbete mellan radion och Svenskt visarkiv inleddes. På visarkivet sökte vi spåra redan upptecknade traditionsbärare, samtidigt som vi gjorde förteckningar över de ballader som fortfarande kunde finnas kvar.

(Olrog, "Om ballader i levande tradition", s. 70)

Framför allt ledde detta till en omfattande inspelningsresa i de svensktalande delarna av Finland. Enligt Arnberg hade Olrog en aktiv roll som pådrivare och som förmedlare av kontakter, men deltog inte själv i resan. I stället var det Matts Arnberg som reste över med radions inspelningsbuss och guidades av den finlandssvenska visforskaren Alfild Forslin. Materialet blev häpnadsväckande stort, inte minst antalet inspelade ballader. Orsaken till det rikliga resultatet, ansåg Olrog vara

att den äldre svenska vis-traditionen levat kvar längre i svenska Finland än i Sverige. Det är mycket som tyder på att man fortfarande har större chans att räkna mer av detta stoff bland svenska Finlands trehundra tusen invånare än bland våra åtta miljoner. Orsaken här till får sökas dels i den relativa isoleringen bland den svenska befolkningen i Finland, dels i det faktum att man där inte endast inom forskarnas kretsar har vårdat sig mera om sina egna folkminnen. Att bevara den gamla traditionen har varit hela folkets angelägenhet.

Men att det inspelade materialet kunde bli så stort och intressant under denna treveckorsresa, berodde naturligtvis också på att Olrog hade hjälpt till med förberedelserna och att den sakkunniga guiden hade med sig listor på vad som tidigare hade tecknats upp hos dessa traditionsbärare. Utifrån dessa listor kunde traditionsbärarna påminnas om visor som de kanske inte hade aktuella.

Svea Jansson från Nötö var det stora fyndet på denna resa. Hon deklarerade helt framt att nog kunde hon tusen visor. Närmare 600 visor kom hon så måningom att sjunga in för radion, däribland ett 30-tal ballader. Och det var väl snarast just hennes stora och intressanta vistradition som fick Olrog att ägna sig åt vistraditionen på Nötö i den åboländska skärgården. Hans forskning kring släkt- och familjetraditioner på denna ö blev omfattande men tyvärr oavslutade. Men det förde honom själv till Nötö på tre olika inspelningsresor under åren 1962 och 1964 (se nedan).

Svea Jansson själv bodde under 50-talet på Åland och 1958 företog Matts Arnberg en resa dit för fortsatta inspelningar av Svea Janssons stora repertoar. Hon arbetade då sedan flera år som piga på ett litet småbruk på Åland, ett arbete som hon helst ville komma bort från. Olrog ordnade då att hon kunde flytta till Stockholm. Där skulle hon dels vara familjen Olrog behjälplig med barnpassning, dels ha en del skrivuppgifter för Svenskt visarkiv. Matts Arnberg såg också till att hon fick åtskilliga uppgifter som vissångare i olika programsammanhang. Olrog fick på så sätt också den främsta källan för sina Nötöforskningar på nära håll och Svea Jansson trivdes med att bli uppmärksammas som vissångerska.

I samarbete med radion blev det också kompletterande inspelningar på Åland hösten 1962 då Svea Janssons yngre systrar, Margit Blomster och Hjördis Husell, spelades in, samt hennes viskunniga kusin Edit Johansson från Kimito. Vid Ålandsresan deltog jag själv som adept. Jag fungerade som ljudtekniker och kunde då studera Olrogs noggranna förberedelser och hans tillvägagångssätt vid intervjuerna. Medan Arnberg gjorde den första delen av intervjun med försiktigt utfrågande om vissång i allmänhet och om viss repertoar, så följde Olrog upp detta med att systematiskt fråga efter visor som han hade antecknat och som han visste skulle kunna finnas hos dessa traditionsbärare.

Inspelningar på Nötö

Ulf Peder Olrog ansåg det viktigt för sina forskningar att kunna göra en djupundersökning på Nötö, att så vitt möjligt spela in öbornas hela repertoarer av visor och företa intervjuer. Han insåg att han inte skulle kunna få teknisk hjälp från radion med denna typ av djupgående och mer speciell undersökning. Därför tog han kontakt med Luxor Industri AB, som just hade kommit med en batteridrivna bandspelare – det fanns ingen elström på Nötö – och lyckades få både tekniskt och ekonomiskt stöd för inspelningsverksamhet på Nötö.

Inspelningarna ägde rum på Nötö i juli 1962 samt maj och juli 1964. Med på en av resorna 1964 var sonen Bengt, som skulle sköta bandspelaren, och fotografen Göran Martéus. Ett 30-tal Nötö-bor intervjuades och 18 personer spelades in. Olrog har själv redogjort för hela Nötö-projektet samt för resultatet av inspelningsresorna i sin artikel "Visorna från Nötö. Synpunkter kring ett inspelningsprojekt", tryckt i *Arv* 1965 (även som Meddelande från Sv. visarkiv nr 22).

I huvudsak var det släktingar till förut upptecknade som spelades in, bl.a. Svea Janssons stora släkt. Men ett stort fynd gjorde Olrog på Nötö – han tycktes själv vara mäkta nöjd med det – och det var ägarinnan till en av de största gårdarna, änkefru Anna "Sjömor" Lindström, född 1875. Hennes visskatt var okänd även på Nötö. 152 visor spelade Olrog in hemma hos henne och han anmärker att nästan hela hennes repertoar härrör från tiden innan hon gifte sig 1897. Hon hade heller aldrig gått i skola och hade inte en enda visa nedskriven. Alla visorna plockade hon fram ur minnet, eller kanske snarare, lockade Olrog fram ur hennes minne.

De inspelningar som företogs i Åbolands skärgård somrarna 1962 och 1964 finns i Svenskt visarkivs samlingar (SVA BA 27–46, 59–79).

Avsikten med Nötö-projektet var, enligt Olrog, dels "att klargöra förhållandet mellan primärt och sekundärt" i Svea Janssons visorepertoar, dvs. skilja ut de visor som levtt i muntlig tradition på ön från dem som kommit in under senare tid via lärarinnor och körledare, dels "att undersöka vistraditionens liv och repertoirförhållanden inom ett begränsat samhälle", nämligen Nötö. I det senare fallet var det fråga om att följa traditionskedjor i släkter och familjer och att intervjua traditionsbärarna om inläring av visor och visornas funk-

Ulf Peder Olrog intervjuar Anna "Sjömor" Lindström på Nötö vid två olika tillfällen 1962 och 1964.

Inspelningsbesök på Nötö 1964. Ulf Peder Olrog med sonen Bengt samt okänd rorsman. Foto: Göran Martéus.

tion. Som en biprodukt av projektet ville Olrog undersöka om man med hjälp av "spårmetoden" (jfr nedan) i kombination med proportionsanalytiska synpunkter på repertoaren kunde visa att det var idé att satsa på inspelning inom flera områden.

Inspelningsmetoder

Som modern folklorist följde Olrog med i den internationella facklitteratur som behandlade inspelningsverksamhet och -metoder. Han var ytterst mån om att använda vetenskapliga metoder för att få ett så bra inspelningsresultat som möjligt. I den ovannämnda artikeln i *Arv* 1965 "Visorna från Nötö" beskriver han de olika metoder som han anser att det är fruktbart att använda. Ofta blir det fråga om flera metoder som används jämsides.

Kontaktmetoden är den enklaste och naturligaste, nämligen att via intresserade samlare och upptecknare i hembygdsrörelsen, vid mu-

seer och vid folkminnesarkiven, få tips om viskunniga personer i olika delar av landet.

Efterlysningsmetoden har redan berörts här. Den användes bl.a. vid de radioprogram som Olrog och Arnberg hade och där man passade på att efterlysa särskilda visor eller visgenrer.

Spårmetoden kallade Olrog det som ofta resulterade i en efterskörd, dvs. man följde äldre upptecknare i spåren och kunde komplettera tidigare uppteckningar med inspelningar. Vid Sveriges Radios inspelningsresa till Finland 1957, som omtalats ovan, genomfördes denna inspelningsmetod helt och fullt.

Den geografiska aspekten på inspelningsarbetet ansåg Olrog också vara en framkomlig väg att komplettera tidigare material, nämligen att systematiskt undersöka sådana områden där mycket litet eller inget alls förut upptecknats eller spelats in.

Den proportionsanalytiska metoden slutligen var nog den metod som intresserade Olrog mest – han var en stor vän av statistiska uppgifter och hävdade i sitt arbete på radion under senare år vikten av lyssnarundersökningar, liksom att han också låg bakom flera av programmen med topplistor. Via visarkivets kataloger och register gjordes kvantitativa analyser av visornas förekomst. Utgående från dessa analyser upprättades frågelistor över de mest frekventa visorna inom olika genrer. Dessa frågelistor skulle sedan användas vid grundliga utfrågningar när det gällde större traditionsbärare. Framför allt använde han dessa listor vid kartläggningen av Svea Janssons, Lena Larssons och Ulrika Lindholms repertoarer, de tre kvinnor som enskilt lämnat mest material till radions folkmusiksamling.

Kunskapen om dessa kvinnors sammanlagda repertoar var också förutsättningen för programmet "Sjung visan för mig", en serie önskeprogram som Sveriges Radio sände 1961 med Matts Arnberg och Ulf Peder Olrog som programledare. De tre storsångerskorna Lena, Ulrika och Svea satt med på scenen som en kunskapsbank ur vilken publiken kunde önska sig visor av alla slag. Dvs. publiken hade i förväg fått Olrogs förteckning över sångerskornas repertoar i ett slags "frågebok". Att önskeprogrammet också fungerade som en förtäckt efterlysning av visor förstår vi av programledarnas programförklaring:

Om det är några andra visor som Ni tror är gamla och som ni gärna skulle vilja höra igen så finns det en avdelning oskrivna blad i slutet av frågeboken.

Där kan ni skriva ner några rader av visan som Ni kommer ihåg, helst då första versraden och titeln, så skall vi undersöka om vi har den bland radios inspelningar. Kanske kan vi genom dessa förfrågningar få korn på andra visor som fortfarande går att rädda undan glömskan. Därför är det viktigt att Ni efter "önskelistan" skriver ut Ert namn och nuvarande adress och gärna även namnet på den ort där Ni hört visan i Er barndom.

Erfarenheterna från Nötö-projektet visade, enligt Olrog, att den proportionsanalytiska metoden var mycket användbar vid undersökning av större repertoarer. För en mer generell inventering av de folkliga vistraditionerna var däremot spårmetoden lämpligast, men gärna i kombination med andra metoder. Hans slutsats var att det fanns hållbara argument för att genomföra en inspelningsverksamhet på bred front. "Visorna finns där. Det gäller bara att ta vara på dem."

Och han fick rätt! När den planerade inspelningsverksamheten väl kom igång 1968 fanns mycket av äldre traditioner kvar att hämta runt om i landet. Det visar de ca 20.000 visor som sedan dess har spelats in av Svenskt visarkivs medarbetare. Och Olrogs genreförteckningar upprättade på frekvens-analytisk grund – frågelistor skulle jag vilja kalla dem – har kommit till användning vid många tillfällen och lockat fram visor som legat gömda längst inne i traditionsbärarens minne.

Källor

Olrog, Ulf Peder, "Om ballader i levande tradition" i Arnberg (red), *Den medeltida balladen*. Sthlm 1962.

Olrog, Ulf Peder, "Visorna på Nötö". *Arv* 1965.

Svenskt visarkiv SVA BA 2942, inspelad intervju med Matts Arnberg 1976.

Sveriges radio, Programarkivet, protokoll folkmusiksamlingen.

Vi minns Ulf Peder Olrog. Vänner berättar för Håkan Norlén. Sthlm 1986.

Litet vis- och låtlexikon

Det var en ung sjöman från Dalarna han kom

Denna visa är också känd under titeln "Skön Cecilia", och den kan lika gärna inledas exempelvis med raden "En rallare, en rallare, från Skövde ort han kom" eller något liknande. Den har varit mycket populär alltsedan slutet av 1800-talet. Det har gjorts över 100 uppteckningar och inspelningar av den, och de flesta delar av Sverige och Finlands svenskbygder finns representerade i det stora materialet. Att visan huvudsakligen vidarebefordrats genom muntlig tradition kan man ana av att de olika texterna skiljer sig en hel del från varandra. Så till exempel kan visan vara antingen sjömansvisa eller rallarvisa. Med andra ord: den manliga huvudpersonen är endera sjöman eller rallare, medan flickans namn lika gärna är Särling eller Serlin som Cecilia. Sjömannen sägs oftast komma från Dover eller Dalarna, medan rallaren brukar komma från Skövde, Skedvi eller "södra Sverige". I övrigt är innehållet detsamma: den högmodiga flickan som avvisar sjömannens/rallarens frieri blir sjuk och dör.

Med en sjöman som huvudperson trycktes visans text i skillingtryck 1885 och 1886, med en rallare 1893. Sjömansviseformen är den ursprungliga. Det är ganska tydligt att visan är en översättning av en engelskspråkig sjömansvisa, "There was a sailor from Dover". En engelsk uppteckning från 1909, publicerad i *The Penguin Book of English Folk Songs*, ligger mycket nära den svenska text som trycktes 1885. Den engelskspråkiga visan har samband med en av de brittiska balladerna, "The Brown Girl" (nr 295 i F.J. Child, *The English and Scottish Popular Ballads*), som har spritts till USA och blivit särskilt populär där. Namnet på den kvinnliga huvudpersonen i alla de många varianterna av denna visa är Sally. Kanske det namnet, uttalat på

amerikanska, kan ha uppfattats som "Särling" eller "Serlin" av svenska sjömän som inte sett texten i skrift? Det är i varje fall ett förslag till förklaring av det högst originella namnet!

Eva Danielson

Herr Peders sjöresa

"Herr Peders sjöresa" har under 1800- och 1900-talen hört till de allra populäraste visorna med ursprung i äldre tid. Om det vittnar ett närmast oräkneligt antal nedskrifter i handskrivna visböcker, uppteckningar i arkivens samlingar och inspelningar. Visan räknas till de medeltida balladerna (SMB 164). Dess tillkomst är som andra ballader höljt i dunkel, men uppenbart är att den har ett samband med traditioner och diktningar kända från andra länder, inte minst från medelhavsländerna.

Texten berättar hur herr Peder frågar sin fostermoder vilken död han skall få. Hon svarar att han inte skall dö i sotsäng, inte heller i strid, men han bör se upp med "de böljorna blå". Peder bygger ett skepp och seglar bort. Ute på havet blir skeppet stående utan vind. Det anses bero på att någon ombord är en stor syndare. Man kastar lott och lotten faller på Peder själv. Han erkänner sina brott och kastas så i havet.

Den äldsta kända nordiska textvarianten är dansk (från 1590). Visan citeras dessutom i det danska skoldramat *Tobias Komedie* (från ca 1600), vilket tyder på att den kan ha varit rätt allmänt känd vid det laget. Det första svenska belägget är en nedskrift i adelsmannen Bröms Gyllenmärs' visbok (ca 1630). Den sistnämnda texten bearbetades av skalden P.D.A. Atterbom och trycktes i hans *Poetisk kalender för år 1816*; den gavs sedan ut i skillingtryck 1830, 1849 och 1852. Redan 1787 hade en annan textvariant utkommit i skillingtryck, men av den finns bara slutet bevarat (4 1/2 strofer). De svenska texterna avviker i vissa avseenden från varandra; den variant som man vanligast möter, dvs. i det rika materialet från 1800-talets slut och senare, är den som gick ut i en serie skillingtryck från 1882 till 1917.

I äldre nordisk tid har funnits en sed att välja ut en man genom lottdragning till offer, för att man skulle slippa undan oväder eller vindstilla på sjön. Men föreställningen att det är en syndaskuld som är orsaken till att skeppet hamnar i svårigheter härstammar sannolikt från medelhavsländerna. Mest känd för oss är berättelsen om profeten Jona som väljs ut genom lottkastning när skeppet råkar ut för storm men som sedan räddas av Gud, när Han låter en stor fisk sluka honom och föra honom till land. Föreställningen om syndens roll har under högmedeltiden spridits norrut och återfinns i berättelser av olika slag från Västeuropa. Också i rysk tradition finns legender och visor med motiv liknande det i "Herr Peders sjöresa". I den östliga traditionen får historien normalt en lycklig utgång. I väst däremot överväger det tragiska slutet: den skyldige som kastas i sjön drunknar.

I den äldsta nordiska varianten (den danska från 1590) räddas herr Peder på ett märkligt sätt: vattnet blir till grön mark och hans fästmö gläder sig åt att han kommer i land. Det slutar alltså närmast som en legendvisa där syndarens ånger och bikt räddar från faran; hans räddning kommer genom ett mirakel. De svenska texterna, liksom de yngre danska, känner inte detta legendartade, lyckliga slut. I dem drunknar den ångrande syndaren. I flertalet svenska varianter nämns som avslutning att skeppet därefter åter börjar gå – dock inte i den äldsta, vilken som flera andra endast omtalar Peders död.

Den nordiska visans förhållande till andra länders traditioner och diktning är inte definitivt utredd. Det har sagts att den intar en mellanställning mellan västliga visor med tragiskt slut och ryskt-österländska diktningars legendartade upplösning. Som en nära parallell har utpekats en brittisk ballad "Brown Robyn's Confession" (Child 57). Dess slut är av legendtyp som den äldsta danska: Jungfru Maria kommer med sin son till den offrade, som flyter på en plank på havet, och tar honom som lön för hans vackra bikt med till himlen. De båda visorna förenas i den betydelse just huvudpersonens bekännelse har för hans räddning. Offerdöden blir inte nödvändig. Om den danska texten från 1590 representerar visans ursprungliga lydelse – vilket man alltså inte vet – måste man konstatera att den tidigt har omgestaltats i traditionen, så att det legendartade draget försvunnit och det tragiska slutet har blivit allena rådande.

Säkert har melodin spelat en viktig roll för visans popularitet. Till den äldsta texten, som har omkvädet "Med[an] sjön tager så mången", finns inte någon melodi bevarad. Övriga texter saknar helt omkväde. Det beror förmodligen på att de har sjungits till nyare melodier där omkvädet inte har passat in. Under 1900-talet har visan, med texter som utgår från de yngsta skillingtrycken, sjungits till varianter av en mycket omtyckt melodi som Evert Taube också tagit upp och använt till sin visa "Möte i monsunen".

Sven-Bertil Jansson

Näckens polska

Man vågar nog påstå att "Näckens polska" under lång tid varit själva inkarnationen av den svenska folkvisan. Melodin är förvisso folklig, men texten "Djupt i havet på demantehällen" är författad av den västgötske prästen och folkmusiksamlaren Arvid August Afzelius (1785–1871). Melodin tycks ha varit spridd kring sekelskiftet 1800 både som instrumental polska och som vismelodi. Som instrumental polska hittar man den bl.a. i Wallmans samling polskor (nr 32), där det uppges att organisten i Bottnaryd, Småland, överlämnat den till Wallman under dennes resa där 1819 (*Sumlen* 1976, s. 40 och 66).

Historien bakom tillkomsten av "Näckens polska" lär vara att Afzelius var på besök hos sin bror i Västergötland, också han teolog och präst. Dennes hustru Tolla Elisabeth Brun, sjöng då en visa som svågern blev mycket förtjust i, framför allt melodin. Vilken text hon sjöng vet vi inte, men Afzelius satte sig på natten och skrev en ny text till melodin som hon hade sjungit – och det blev "Djupt i havet på demantehällen".

Afzelius lät publicera texten och melodin 1812 i tidskriften *Iduna* och ett par år senare tryckte kungl. nottryckaren Olof Åhlstöm melodin i *Traditioner af svenska folkdansar*, sammanställd av Afzelius själv och som i själva verket var den första låtutgåvan i Sverige. Erik Gustaf Geijer, som samarbetade med Afzelius i utgivandet av *Svenska Folkevisor* vid den här tiden, hade inga högre tankar om Afzelius po-

etiska ådra. Efter publicerandet av "Näckens polska" i *Iduna* skrev han i ett brev till Idunas redaktör:

Musiken är förträfflig, har originalitet och karaktär i högsta grad. Och hur passar till dessa toner, i vilka en så frisk naturkraft talar, den av sentimental dimma omslöjade och i duggregn av känslor uppblotta poesien? Den smakar som nattståndet dricka efter ett glas champagne. Man skall vara en känslösam skålvästgöte för att ej av denna musik hava blivit inspirerad till kraftigare produkter.

"Näckens polska" skulle så småningom nå ett gott stycke utanför Sveriges gränser, och första steget gick av allt att döma till Danmark. Redan på 1820-talet använde sig Frederik Kuhlau av den. Kuhlau var tyskfödd, men 1810 flydde han till Köpenhamn undan Napoleonkrigen, och i Danmark blev han kvar. Han var ett av de största namnen i danskt musikliv under romantiken och introducerade många av de nya romantiska strömningarna från Tyskland och övriga Europa. Ett av hans mest uppmärksammade och framgångsrika verk var *Elverhøj*, till text av J.L. Heiberg, där Kuhlau använde en rad olika folkmelodier, en av dem "Näckens polska". Kuhlau hade varit på besök i Stockholm 1815. Då lär han ha framfört en fantasi över svenska folkmelodier och kanske han redan i det sammanhanget blev bekant med "Näckens polska", som alltså vid det laget hunnit komma i tryck två gånger. I alla händelser använde han melodin ytterligare en gång, nämligen i ett av de många verk han skrev för tidens modeinstrument, flöjten, *Duo brillant* för 2 flöjter med variationer över "Näckens polska".

"Näckens polska" med Afzelius text kom också mycket snabbt att spridas i studentsångarkretsar. Visan hörde till den avdelning folkvisor som nästan alltid stod på programmet vid Uppsalastudenternas vårkonsserter och deras många välgörenhetskonsserter och sångarresor från 1840-talet och framåt, nästan alltid i Otto Lindblads arrangemang. Vid studentmötet i Kristiania 1852 uppträdde Allmänna Sängen, starkt bejublade, och vid avskedskonserten sjöng man för damerna "Näckens polska", som enligt samtida vittnesmål "klingade melankoliskt emellan lundens kronor, invaggande själen i ljuva drömmar." Och i november 1866 avsjöngs "Näckens polska" av en jättekör på 1063 man vid en konsert i samband med industriutställningen i Stockholm till förmån för gjutningen av Molins fontän. Under enormt bifall sjöngs

"Näckens polska" också i Paris 1867 vid Världsutställningen dit Uppsalasångare hade färdats. Och vid den norsk-svenska student-sångarfärden till Paris drygt 10 år senare 1878, nämns särskilt "Näckens polska", som vid svenskarnas framförande frammanade "bravostormar och dacaporop". Detta är bara ett axplock ur alla de program där "Näckens polska" förekommer. Det kan också nämnas att "Näckens polska" står som nr 1 i den klassiska utgåvan med svenska manskörssånger, Ivar Hedenblads *Studentsången* som kom i tre delar 1883-1901.

Ännu några steg ut på den europeiska arenan tog "Näckens polska" i sällskap med våra två största operasångerskor under 1800-talet, Jenny Lind och Kristina Nilsson. Båda sjöng gärna svenska folkvisor vid framträdanden utomlands. Den franske kompositören Ambroise Thomas skrev sin opera *Hamlet* 1868, och inspirerad av Kristina Nilsson, som skulle spela Ofelia, lade han in "Näckens polska" i en av hennes arior, den s.k. vansinnesarian i akt 4.

Dessförinnan hade den italienske operatonsättaren Rossini fått höra "Näckens polska", och han lär då ha utropat "En sådan melodi kan jag icke skriva".

"Näckens polska" behöll sin plats som folkvisan framför andra under hela 1800-talet, och den låg kvar på tätplats även efter sekelskiftet. Då kom möjligheten att göra inspelningar, och den utnyttjade man. Det finns närmare 20-talet inspelningar av "Näckens polska" från 1904 till 1915, med manskvartetter, operasångare, Flottans musikkår bland andra.

Näcken var som bekant en omhuldad symbol inom alla konstarter under romantiken. Den mest kända och mest avbildade målningen av näcken är ju Ernst Josephsons romantiska, naturmytiska målning "Strömkarlen" från 1882. Hans fascination för näcken visade sig i flera skisser och målningar, men också musikaliskt. Han ägnade sig nämligen också åt musikaliskt skapande, vilket kanske är mindre känt, och skrev bl.a. några pianostycken, däribland en bearbetning av melodin till "Näckens polska". Kanske var det just visan "Näckens polska" som inspirerade honom till hans olika skisser och målningar av näckgestalter.

Märta Ramsten

Som stjärnor små / Som stjärnan uppå himmelen

År 1924 gav Evert Taube ut vissamlingen *Den gyldene freden*. Där finner vi "Som stjärnor små" för första gången i tryck, med kommentaren "Serenad till Astri, under dess balkong i staden, ej långt från Haga grindar". Men redan tre år dessförinnan, 1921, hade Taube sjungit in visan på grammofon i en version som skiljer sig i en del detaljer från den tryckta. Det är fullt möjligt att han där följer en tradition som han hört hemma i Bohuslän. "Som stjärnor små" är nämligen en folklig visa som sjungits särskilt mycket i Västsverige, framför allt i Bohuslän. På Tjörn lär man till och med ha kallat den för Tjörns nationalsång. Författaren och läkaren August Bondeson har i sin *Visbok. Folkets visor sådana de lefva och sjungas ännu i vår tid*, utgiven 1903, en variant av visan som tecknades upp 1895 efter bohusläningen Anton Freeman. Både text och framför allt melodi ligger mycket nära Taubes variant. Det finns också en inspelning med en kusin till Evert Taube, Fredrik Waldner, född på Nordkoster och uppvuxen på Ursholmen, där hans far var fyrmästare. Waldner sjunger en variant av "Som stjärnor små" som till innehållet ligger nära Taubes, men som däremot framförs på ett radikalt annorlunda sätt, nästan som en skämtvisa. Bland annat sjunger han "tjo!" och "fade-rade-rullan" som en sorts refräng mellan raderna. Det finns tydligen en tradition att sjunga visan på det sättet, det har Waldner inte varit ensam om. Men frågan är om Evert Taube någonsin hört den sjungas så – och skulle han verkligen tillägnat Astri den i så fall?

Visan är inte känd före 1890-talet, och numera har Taubes variant spritts via mängder av inspelningar och i stort sett trängt ut alla andra varianter.

Också visan "Som stjärnan uppå himmelen så klar/hon längtar till sitt rum/så längtar jag till dig min lilla vän" har blivit känd huvudsakligen i en och samma variant, men här har det skett genom tryckta visböcker. Det är en variant ursprungligen publicerad av Richard Dybeck som sedan tryckts om och om igen. Den blev snart en av dessa folkvisor som vid mitten av 1800-talet så gärna framfördes i borgerliga salonger och från konsertscener. Den uppteckning Dybeck tryckte hade gjorts av en prästman vid namn Fornell. Han hade hört visan som barn i Östergötland, där han var född 1802. Richard Dybeck

återgav Fornells uppteckning i *Svenska visor* 1847 och kommenterar den sålunda: "Skall i slutet av 1700-talet varit mer sjungen än nu." Det är säkert riktigt, men något tidigare belägg på visan än detta är inte känt. Som redan antytts blev den desto mer bekant efter publiceringen av *Svenska visor*. Den har stått i många utgåvor av olika slag, ofta arrangerad för en röst och piano men också för kör.

De två visorna har ett samband med varandra, även om det är svårt att reda ut exakt vilket. Strofer från båda förekommer ibland tillsammans, framför allt i flera varianter av en tredje visa, "Med ängslan, sorg och stort besvär". Den var mycket populär på skillingtrycksmarknaden under 1800-talets första hälft och har länge levt kvar i muntlig tradition. Det är ett välkänt faktum att lyriska kärleksvisor ofta innehåller strofer som vandrar från den ena visan till den andra, och det sker naturligtvis särskilt lätt när stroferna behandlar likartade teman, som i det här fallet. Men om våra två visor ursprungligen var en, som delat på sig, eller om de två blandats ihop på grund av likheten, eller om de avsöndrats ur "Med ängslan, sorg och stort besvär", det går inte av att se.

Eva Danielson

Titanics undergång

"Titanics undergång" har här valts som samlingsrubrik på en hel mängd visor som handlar om denna stora katastrof. I nästan varje land i Europa och även i USA har det skrivits visor om denna händelse. Den här artikeln blir en redogörelse för de olika svenska visor som kom till alldeles efter katastrofen.

Titanic var ju på väg från Southhampton till New York på sin jungfrufärd när olyckan hände sent på kvällen den 14 april 1912. För att vinna tid gick kaptenen något längre norrut än han borde och kolliderade då med ett isberg. Fartyget var extremt modernt för sin tid och hade en toppfart av 21 knop. Det ansågs näst intill osänkbart. Titanic höll sig också flytande i 2 ½ timme innan hon gick till botten, och det borde därför ha funnits gott om tid för de ombordvarande att gå

i livbåtarna. Ombord fanns 2 224 personer, men det fanns bara plats för 1 178 i livbåtarna. Den förvirring som uppstod vid räddningsdramat gjorde att 1 500 personer drunknade.

Så kan man i korthet sammanfatta fakta kring världens största fartygsolycka. Det var naturligtvis en händelse som väckte enorm uppmärksamhet runt om i världen, men som också väckte många känslor, som i sin tur gav upphov till en hel del mytbildningar kring olyckan. Det är historier som levt kvar in i vår tid och satt fantasin i rörelse hos många författare och musiker, bl.a. 70-talets store progsångare Mikael Wiehe, som gjorde succé med sin visa om Titanic, med underrubriken "Andraklasspassagerarens sista sång", ett slags modern skillingtrycksvisa. Filmen "Titanics undergång" som lanserades häromåret och blev en publiksuccé har fört vidare historierna till nya generationer. I de samtida skillingtrycksvisor som vi räknar upp här frodas också myterna. T.ex. får skeppsredaren Ismay klä skott för att ha orsakat olyckan genom kapplöpning med tiden samtidigt som han beskyldes för att ha varit den förste som klev i en räddningsbåt. Ett annat exempel är att psalmen "Närmare Gud till Dig" skulle spelats av orkestern när båten sjönk, vilket överlevande senare kunnat vederlägga.

I Sverige skrevs det minst 16 visor om Titanic-olyckan. De flesta kom till alldeles efter olyckan och spreds i de flesta fall via skillingtryck. I Tornedalen har ytterligare några sjungits på finska.

Visan om Titanics undergång, "Ett ståtligt fartyg från Southhampton går", författad av Hjalmar Wide. Wide blev blind som barn och försörjde sig i många år som positivhalare och försäljare av skillingtryck under vidsträckta turnéer i norra Sverige med utgångspunkt från Sundsvall, där han var bosatt. "Visan om Titanics undergång", som består av 11 strofer, hörde till hans bästsäljare. Den trycktes både i Sundsvall och Gävle 1912 och kom i flera upplagor. Melodin till texten angav han som "Farväl i sången". Till visan har också fogats "Dödspsalmen" (Närmare Gud till Dig), "den hymn som orkestern spelte när skeppet sjönk".

Titanicvisan, "Det var ut i april och nitton hundra tolv", författad av "Dvärgen Valfrid Enockson, född 1871 den 20/1 (längd 140 centi-

meter)". Visan består av 12 strofer och saknar melodiångivelse – den betecknas som "poesi" – vilket kanske betyder att den inte var avsedd att sjungas. Skillingtrycket trycktes 1912 i Karlsborg, Valfrid Enocksons hemort. På skillingtryckets framsida finns också en bild av Enockson.

Titanics undergång, "Det stolta skeppet plöjde Atlantens vida haf", författad av Frille B., dvs. F.O.Blomqwist. Visan har sju strofer med refräng och uppges sjungas till melodin "Den stolta skutan seglar". Tryckt hos Skandia 1912.

Titanics förlisning, "Titanic – vilken prakt!", författad den 15/5 1912 av signaturen Immigrant. Sjunges till melodin "Närmare Gud till Dig". I skillingtrycket följs visan av psalmen "Närmare Gud till Dig" först på engelska, sedan på svenska. Tryckt i Göteborg 1912. Skillingtrycket är illustrerat och försett med en karta över Titanics route med olycksplatsen utmärkt.

Visan om Titanic, "På Oceanen helt nyss det hände", författad av K.E.Andersson. Visan består av 18 strofer. Melodiångivelsen är "När kvällen kommer ock bjuder vila". Tryckt i Norrköping 1912.

Titanic's undergång, "Ack Herre, från din himmel se tillbaka. Ord utaf natur- och fosterlandsdiktaren August Lind född i Seffle, Värmland, år 1856." Visan har 25 strofer och uppges sjungas till melodin "Snart är vi hemma och står för stolen". Tryckt i Karlskrona 1912.

Oceanklyvaren Titanics undergång, "En sorglig händelse timat har", författad den 22 april 1912 av M.H.C., dvs. Mårten Chronvall, ägare av Svenska Visförlaget, i Tomtebodå. Skillingtryckets titelsida har en bild av båten och följande kommentar: "Den var världens störste ångare och sjönk på 3,400 meters djup med 869 passagerare och 780 man af besättningen. Övriga 741 räddades, däribland den oförlåtliche direktör Ismay, som steg i första räddningsbåten."

Visan har 31 strofer och uppges sjungas till melodin "Den gröna björken vid insjöns strand". Tryckt 1912.

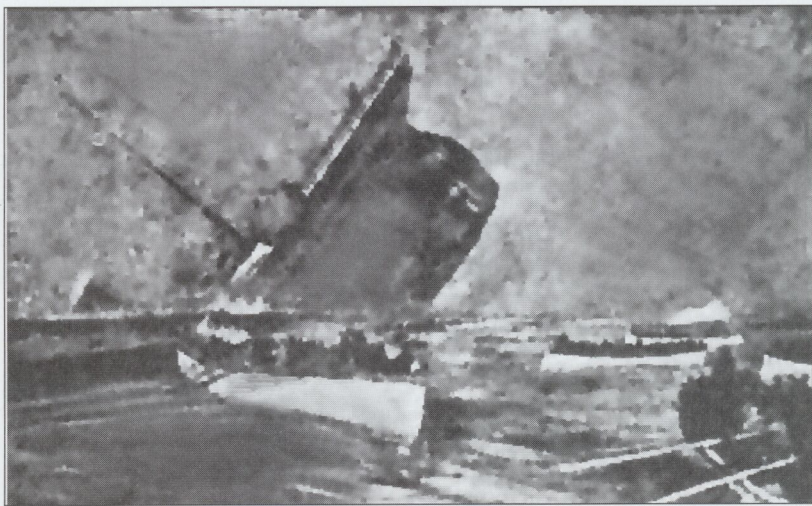

Illustration ur skillingtryck från 1912.

Titanics undergång, "Ett fasans skri gick öfver verlden", författad av signaturen C., dvs. C.G.Olsson. Visan har 12 strofer och uppges sjungas till "Ställ nu fram i källarsvalen". Tryckt i Malmö 1912 på C.A. Andersson & C:s boktryckeri. C.G.Olsson var typograf, senare faktor vid detta tryckeri och har författat åtskilliga skillingtrycksvisor.

Titanics undergång, "Rundt kring hela jordens länder", författad av L. Fredrik Ågren. Visan har 15 strofer. Melodiangivelsen är "Hilmas klagan". På skillingtryckets titelsida anges att visan säljes till förmån för blinde W. Wotz (Norrköping). Tryckt 1912.

Titanics undergång, "En fruktansvärd olycka är ämnet för min sång", författad av Nils Lindström, ägaren till Malmö Visförlag, den 19 april 1912. Melodiangivelse: "Skeppet Skuldass undergång". Visan har 11 strofer. I samma tryck finns också Titanics dödspsalm "Närmare Gud till Dig", med kommentaren "Denna vackra psalm spelade Titanics orkester med döden för ögonen", och ännu en Titanic-visa, "All right", författad av Hjalmar Procopé och hämtad från finska Hufvudstadsbladet.

Titanic-Visan, "Med fasa och bestörtning och djup bedrövelse", författad av "sångaren och gitarrmusikanten" Henning Ellström. Visan har 8 strofer. Melodiangivelse saknas. Tryckt i Norrköping 1912.

Titanics undergång, "Uppå Atlantens våg, stolt glider fram", författad av signaturen F.S. Visan har 7 strofer och anges sjungas till melodin "Närmare Gud till Dig". Den senare psalmen återges också i trycket under titeln "Titanics dödshymn". Tryckt i Stockholm 1912.

En lång, rörande visa om Titanics undergång, "Far väl, far väl, O svenska land", författad av E.W. Johnson, ägare till E.W. Johnsons Småskriftsförlag i Nyköping. Sjunges som "Var tyst, var tyst, o bölja blå". Visan har 7 strofer. Tryckt i Nyköping 1913.

Sorgebudskapet, "Re'n de tusen röster tystnat". Ingår i ett skillingtryck från Alfred Anderssons förlag, Johannisberg, som upptar "En visa och två sånger om Titanics undergång natten mellan den 14–15 april 1913" (sic!). Visan har 5 strofer och skall sjungas på melodin "Fjäriln vingad". Tryckt i Sundvall 1913.

Sången om Titanic's undergång, "Lyssna nu, båd gamla unga", författad av E.W. Andersson. Melodiangivelsen är "Cirkus Madigan" och visan har 13 strofer. Kommentaren till titeln lyder: "Sången om Titanic's undergång som genom kollision med ett isberg förläste Söndagen den 13 April, varvid 1,635 människor funno sin död i vågorna." Tryckt i Motala 1913.

Hjältar. Sång tillägnad Titanics maskinpersonal, "Uti tysta stjärnenatten". Denna visa ingår i en handskriven visbok med texter inskrivna av värnpliktige Gerle Jönsson (1905–1912) på örlogsbasen i Karlskrona 1926–27 (kopia hos Svenskt visarkiv).

Märta Ramsten

Innehåll

EVA DANIELSON: Ja må han leva.

SVEN-BERTIL JANSSON: Radiolyssnarnas visor.

MARGARETA JERSILD: Hurra min bāj, hurra! Några medeltidsballader som gått till sjöss.

BENGT R. JONSSON: Lustige bröder, nu luller tilsamman! En dryckesvisa av Lucidor?

JENS LINDGREN/BENGT WITTSTRÖM: Jazz Around the World. Bengan Wittström berättar om en jordenrunkryssning med Charlie Normans orkester.

CHRISTINA MATTSSON: Lille Bror Söderlundh och visans renässans.

MÄRTA RAMSTEN: Ulf Peder Olrog på fältet.

LITET VIS- OCH LÄTLEXIKON: Det var en ung sjöman från Dalarna han kom / Herr Peders sjöresa / Näckens polska / Som stjärnor små – Som stjärnan uppå himmelen / Titanics undergång.